

Örmények és azeriek a magyar diplomáciai iratokban 1985–1991 (I. rész) – Titkos jelentések a karabahi konfliktus kezdeteiről, 1988–1990 ^[1]

Az Európa földrajzi perifériájának és kulturális határövezetének számító transzkaukázusi térségben az örmény és azeri népesség immáron egy évszázada feszül egymásnak, a közelmúltban ennek a történelmi szembenállásnak egy újabb tragikus epizódja játszódott le a szemünk előtt. Egy kutatási projekt keretében összegyűjtöttük azokat a magyar diplomáciai jelentéseket, amelyek az örmény és azeri etnikum ezt megelőző, az 1980-as és 1990-es évek fordulóján lezajlott véres összecsapásáról számolnak be. Kétrészes sorozatunk kronológiai kereteit a Mihail Gorbacsov szovjet pártfőtitkár nével fémjelzett állami és gazdasági reformprogram, a peresztrojka időszaka jelöli ki. Ennek szabadabb társadalmi légköre ágyazott meg annak az etnikai konfliktussorozatnak a Szovjetunióban, amelynek legelső tünete volt a Hegyi-Karabah Autonóm Körzet státusa miatt felszínre tört örmény–azeri ellentét. Ennek a korszaknak a végét nemcsak a Szovjetunió szétesése, hanem ezzel korrelálva a független Örmény Köztársaság és Azerbajdzsán Köztársaság megalakulása jelentette 1991 őszén.

Bevezetés

Szovjet nemzetiségpolitika és a határon túli magyarság

Sorozatunk első részében a karabahi konfliktus történelmi hátterét és 1987–1988. évi fellobbanásának okait igyekszünk megvilágítani. A magyar diplomácia titkos jelentéseinek közreadása segítségét nyújthat abban, hogy könnyebben eligazodjunk a korabeli események útvesztőiben. Ezek az iratok ugyanis, a diplomáciai hírszerzés jellegéből kifolyólag, számos olyan – bennfentes és valós – értesülést és információt tartalmaznak, amelyek nem nyerhettek publicitást a nyilvánosság számára szánt hivatalos szovjet híradásokban. A történelmi előzmények ismeretében a szovjet párt- és állami vezetés felismerte az események horderejét és eszkalációjának veszélyét, de az országban kibombant etnikai belháború kezdetén, egy teljesen hibás stratégiát követve a szovjet kormányzati „konfliktuskezelés” leginkább arra irányult, hogy elfojtsa az elemi erővel felszínre törő nemzeti indulatokat. A magyar közvélemény – a szovjet hírközlő szervek tudósításai révén – 1988. február 24-én értesülhetett először a Hegyi-Karabah Autonóm Körzetben és ezzel együtt az Örmény és az Azerbajdzsán SZSZK-ban kialakult feszültségről.^[1] Március és április folyamán – részben ugyancsak szovjet hírforrásokból – a magyar sajtóban is napvilágot láttak részletesebb hírmagyarázatok, háttéranyagok, „tényfeltáró” tárcák és riportok.^[2]

A kaukázusi régió rendkívül távolinak tűnt Magyarországról nézve, a magyar közvélemény mégis feszült figyelemmel kísérte a Karabah körül kibontakozó és a szovjet központi vezetés ingerküszöbét is elérő örmény és azeri indulatok felerősödését. A többségi közegben etnikai enklávét képező, de az örmény etnikai törzsterülethez tapadó karabahi örménység kisebbségi sorshelyzete szinte automatikusan adta a párhuzam lehetőségét azokkal az – egyre kedvezőtlenebb – perspektívákkal, amelyek a romániai magyarság nemzeti, nemzetiségi integritásának megőrzéséért folytatott küzdelem kimenetelét vetítették előre. Érdemes arra emlékeztetnünk, hogy – amint azt a magyar történelmi feldolgozások már kimutatták – éppen 1988 volt az az esztendő, amikorra *Nicolae Ceaușescu* Romániájában az erdélyi magyar kisebbség virtuális és fizikai eltüntetését célzó intézkedések, a kisebbségi oktatási rendszer és kulturális élet beszűkítése, a magyar nyelvhasználat drasztikus korlátozása kicsúcsosodott.^[3] Ekkor vette kezdetét a grandiózus falurendezési terv („falurombolás”) is: a román államfő és pártfőtitkár 1988. április 29-én jelentette be, hogy az elmaradottnak ítélt falusias településhálózatot fel kell számolni, s annak helyén úgynevezett agráripari komplexumokat kell létrehozni. 1988. június 27-én a román „szisztematizálási tervek” ellen mintegy százezer fős tömeg^[4] tüntetett Budapesten a Hősök terén,^[5] ami elég plasztikusan szemléltette a magyar társadalom egyre erősödő érzékenységét a kisebbségi, nemzetiségi problémák iránt.

Érdemes megemlíteni, hogy a források tanúsága szerint volt egy alkalom, amikor a többségi azeri narratíva szembesülhetett a kisebbségek iránti magyar szolidaritásérzessel. 1988. október 17-én, a budapesti Szovjet Kultúra és Tudomány Házában berendezett azeri népművészeti kiállítás megnyitásával vette kezdetét az „Azerbajdzsán Napok” nevű magyarországi kulturális programsorozat.^[6] A megnyitóra *Svetlana Kaszumova*,^[7] az Azerbajdzsán Kommunista Párt Központi Bizottsága titkárnak vezetésével egy magas rangú azeri delegáció érkezett a magyar fővárosba, amelynek tagjai október 19-én *Németh Miklóssal*, a Minisztertanács elnökével is megbeszéléseket folytattak.^[8] A delegáció feje Budapestről hazautazván elmondta a moszkvai magyar nagykövetség első beosztottjának, *Birnauer Józsefnek*, miszerint nagyon meglepte őket az, hogy mennyire érdeklő a magyarokat az azeri–örményi viszály problémája, az őt meginterjúvó újságírók szinte kizárólag ebben a témakörben tettek fel neki kérdéseket. Ennek némiképpen ellentmond az, hogy elárulta, a magyarországi útjuk előtt tájékoztódtak a magyar–román viszony aktuális problémáiról.^[9] Ez beszédes tény, a kisebbségek helyzete közötti párhuzam megvonásának a lehetősége nyilván előttük is felrémlett, ezért a többségi nemzet narratíváját megjelenítő, a többség felelősségét elhárító, „előre behűtött” argumentációval érkeztek Budapestre.^[10] Az otthoni előérzetük a helyszínen sem csalta meg őket, Kaszumova külön kiemelte a következőket: „*Budapesti tartózkodásuk során tapasztalták, hogy a Romániában élő magyar nemzeti kisebbség ügye az egyik legfőbb probléma, amelynek jelenlétét magyarországi tartózkodásuk során állandóan érzékeltek.*” Ezzel együtt úgy vélte, hogy az azeri–örmény konfliktus kérdésében a magyar közvélemény nem lát tisztán.

A Külügyminisztérium iratanyagából az is kiderül, hogy a karabahi helyzet – bizonyos tekintetben – a magyar kormányzat számára is referenciapontként jelent meg. 1988 folyamán a Szovjetunióban végbemenő „nemzeti erjedésről” és a Kremli részéről egyedül üdvözlőnek tekintett, a soknemzetiségű munkásság internacionalista együttműködésének elvén alapuló „lenini kisebbségpolitika” defenzívájáról egyre aggasztóbb jelek érkeztek Moszkvából Budapestre. (Lásd az 5., 6. számú dokumentumot!)

Logikus lehet tehát a magyar vezetők abbéli félelme, hogy ha a kelet-európai szocialista blokk országait domináló Szovjetunió még a saját etnikai, nemzetiségi konfliktusait sem tudja mederben tartani, akkor nem lehet rá számítani a döntően az erdélyi magyar kisebbség elnyomása miatt egyre jobban elfajuló magyar–román kétoldalú vita rendezésében sem.

A szovjet vezetés az örménység hangulatát eleinte gazdasági beruházásokkal, szociálpolitikai intézkedésekkel, a karabahi régió szociális, kulturális színvonalának emelésével kívánta konszolidálni,^[11] ugyanakkor mindenki számára nyilvánvalóvá vált, hogy a konfliktus 1989 tavaszára sem csillapodott le. A Szovjetunió Legfelső Tanácsa Elnökségének 1989. január 12-i rendelete értelmében a Hegyi-Karabah Autonóm Körzetet – az SZKP KB osztályvezetője, *Arkagyij Volszkij* vezette Hegyi-Karabah Autonóm Körzet Különleges Igazgatási Bizottságának megalakítása révén – közvetlenül Moszkva irányítása alá helyezték, illetve rendkívüli állapotot vezettek be Karabah és Örményország területén.^[12] Ennek ellenére 1989 áprilisában a karabahi örmény mozgalom által stimulált megmozdulások és zavargások kiújultak Sztyeapanakertben.^[13]

Mindezek ellenére nem kizárt, hogy 1989 tavaszán a magyar pártvezetés és személyesen *Grósz Károly* pártfőtitkár még táplált némi reményt a tekintetben, hogy a „szovjet kártyát” kijátszhatja Románia ellen. Legalábbis erre enged következtetni egy irat, *Anatolij Merkulov*, az Ukrán Kommunista Párt Központi Bizottsága Külkapcsolatok Osztálya vezetőjének feljegyzése *Grósz Károly* 1989. április 3-i kárpátaljai látogatásáról, amelyre az Ukrán Társadalmi Szervezetek Központi Állami Levéltárában bukkantunk rá nemrég. Megérkezése után a magyar pártvezető Ungváron egy informális megbeszélést folytatott ukrán vendég látóival, melynek során elmondta: látogatásának célja az, hogy bebizonyítsa a magyar közvélemény előtt, miszerint lehetséges a kisebbségi kérdés megoldása a szocializmus keretei között.^[14] Biztos, hogy ezzel a villámlátogatással elsősorban haza akart üzeni, az 1988. augusztus 28-i aradi találkozó kudarcát^[15] és emiatt a renoméján esett csorbát akarta kiküszöbölni azzal, hogy demonstrálja a határon túli magyarság ügye iránti elkötelezettségét. 1944–1945 óta *Grósz Károly* volt az első magyar állami vezető, aki ellátogatott Kárpátaljára. A látogatás hatalmas felbuzdulást keltett a kárpátaljai magyarság körében: Beregszászon nagyobb létszámú tömeg verődött össze az üdvözlésére, szívélyesen fogadták, ő pedig a fényképezőgépek kereszttűzében^[16] kedélyesen elbeszélgetett az emberekkel.

Egy hét sem telt el azonban Grósz Károly kárpátaljai látogatása után, amikor a Szovjetunió „daganatos végtagján”, a Kaukázusban, egy újabb „áttét” keletkezett. 1989. április 9-én Grúzia fővárosában, Tbilisziben összetűzésre került sor ellenzéki grúz tüntetők és a városba vezényelt szovjet rendfenntartó erők között. A belügyi egységek indokolatlanul drasztikusnak léptek fel a fegyvertelen civilekkel szemben: beavatkozásuk következtében huszonegyen meghaltak, a sebesültek számát közel háromszáz főre tették. Az ellenzéki megmozdulás valójában az egyik állomása volt az egész Grúzián végigsöpörő tünteteshullámnak, amelyet az Abház Autonóm Szovjet Szocialista Köztársaságban március 18-án megtartott tömeggyűlés váltott ki. Ennek résztvevői kinyilvánították abbéli követelésüket, hogy Abházia váljon ki a Grúz SZSZK területéből. Noha a szovjet pártvezetők eleinte a grúz és az abház pártvezetésre kívánták bízni a kérdés rendezését, az egyre jobban eszkalálódó helyzet – és a moszkvai pártközpontba érkező információk alapján egyre erőszakosabb grúz tüntetők – miatt végül a belügyi egységek bevetése mellett döntöttek.[17] 1989 késő tavaszára Magyarországon minden bizonnyal már senki nem táplált túl nagy illúziókat a szovjet nemzetiségpolitika iránt; ekkorra érezhetővé vált, hogy Moszkva valójában már nem teljesen uralja a terepet, ezért Budapest számára a továbbiakban semmiképpen nem lehetett hivatkozási alap a Bukaresttel folytatott vitájában.

A karabahi konfliktus néhány történelmi oka és közvetlen előzményei

Közismert tény, hogy Karabah kérdésében a „robbanás” 1988 elején következett be. A konfliktussorozat kiindulási pontját a legtöbbször a Hegyi-Karabah Autonóm Körzet örmény népi küldötteinak február 20-án meghozott határozatához kötik, mellyel kinyilvánították akaratukat az autonóm terület Örményországhoz csatolása mellett. A határozat szövegét másnap megjelentették a *Szovjetszkij Karabah* című helyi orgánumban. Ez volt az első írásos dokumentum, amelyet egy legitím politikai (népképviselői) testület alkotott meg a terület státusának megváltoztatása céljából. A határozatot felhívás formájában eljuttatták az Örmény SZSZK-nak, az Azerbajdzsán SZSZK-nak és a Szovjetunió Legfelső Tanácsának is, támogatásukat kérve az abban foglaltak érvényesítéséhez.[18] Innentől kezdve az eseményeket szinte napról napra haladva, történelmi precizitással rekonstruálta *Thomas Waal* brit újságíró és *Svante Kornell* svéd biztonságpolitikai szakértő angol nyelvű munkáikban, illetve az általunk közölt iratok is innenről „veszik fel az események fonalát”. Ezért ebben a fejezetben mindössze két támpontot kívánunk megadni a karabahi konfliktus történelmi hátterének és közvetlen előzményeinek megértéséhez. Az egymás ellen ható és egymást kölcsönösen kioltó örmény és azeri történelmi argumentáció miatt Karabah 20. századi fejlődéstörténetének minden fontos részletre kiterjedő bemutatására nem vállalkozhatunk.

Először is, már a karabahi régió benépesülésének és etnikai, demográfiai viszonyainak a kérdése is ütközőpontnak számít az örmény és az azeri történelmi tudatban. Az örmény kútfők szerint az Örmény Királyság 11. századi széthullását követően Karabah (Arcah) maradt az egyetlen olyan régió a hajdanvolt örmény birodalomból, amelyben az örmények egészen az újkorig megőrizték kulturális és politikai autonómiájukat. Ezt az autonómiát, amely öt örmény fejedelemség formájában öltött testet, először az 1730-as és 1740-es években érte támadás, amikor a perzsa Szafavida Birodalom területéről származó Panah-Ali kán megszerezte a területet, és megszervezte ott a – később is a turkoman etnikai uralkodó réteg által vezetett – Karabahi Kánságot. A terület élén álló kánok elnyomó rezsimet vezettek be az örmény népességgel szemben, egymást érték a felkelések és üldöztesek, miközben a környező síkságoktól nagyszámú muszlim népesség, kaukázusi törökök, kurdok és lezgek települtek ide. 1805-ben Karabah Oroszország protektorátusává vált, majd 1813-ban, a gulisztáni békeszerződés értelmében került perzsa fennhatóság alól az Orosz Birodalomhoz. Az ezt követő évtizedekben ismét gyarapodásnak indult Karabah örmény lakossága, aminek sok ezer örmény menekült visszatérése is hozzájárult, de ettől függetlenül, az örmény elem dominanciája az 1770 és 1820 közötti tömeges muszlim betelepítés ellenére is fennállt.[19] Ezzel szemben az azeri történetírás vitatja ezt, s azt állítja, hogy az örmények tömeges betelepülése a Dél-Kaukázus, s így Karabah területére csak az 1812–1813. és az 1826–1828. évi orosz–perzsa háborúk eredményeként indult meg, így a térség etnikai összetételének radikális megváltozása az (azeri) török „öslakosság” rovására csak a 19. században következett be. Tehát, amikor 1805-ben a Karabahi Kánság orosz protektorátus lett, a lakosságának mindössze egyötödét tették ki az örmények.[20] Akkor járunk el helyesen, ha különbséget teszünk a Karabahi Kánság közigazgatási területe és a Karabahi Kánság örmények által lakott nyolc járása (ún. *mahaléja*) alkotta Hegyi-Karabah mint történelmi régió földrajzi kiterjedése között. Az 1823. évi orosz adóregesztum adatait feldolgozó és publikáló *Georg Bournoutian* amerikai történész könyve szerint míg a karabahi síkságot is magában foglaló előbbiben az örmények a lakosság 35%-át tették ki, addig utóbbiban a 96%-os súlyuk már ekkor is megkérdőjelezhetetlenné tette az etnikai dominanciájukat.[21] Az etnikai erőviszonyoktól függetlenül, az 1747–1823 között létező – és a későbbi Hegyi-Karabah Autonóm Körzet területét is magában foglaló – államalakulat, a Karabahi Kánság fontos szerepet játszik az azeri történelmi tudatban is, mivel annak politikai elítjét a török ajkú azeri etnikumhoz sorolják, s a Karabahi Kánságban az azerbajdzsán államiség egyik előképét is látják.[22]

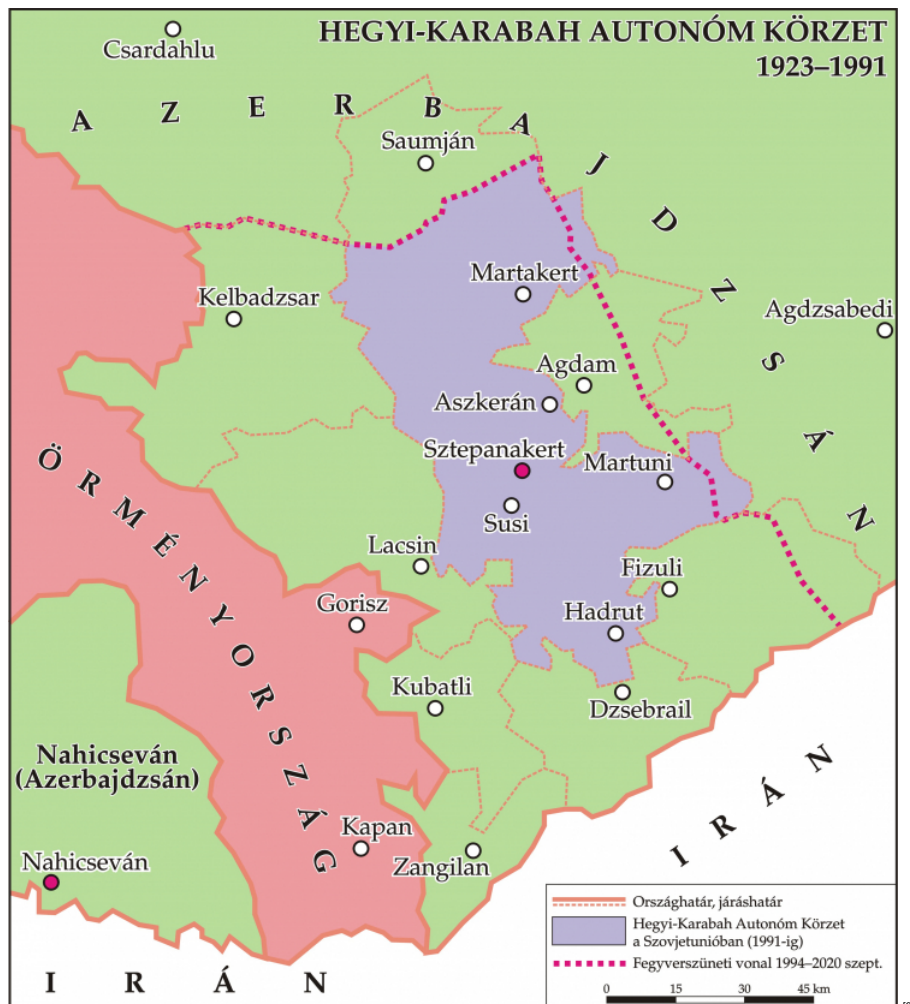

A Kaukázus vidéke és a Karabahi Kánság a 18. század végén

Készítette: Nagy Béla

(A térképen szaggatott vonallal jelöltük az 1923-1991 között fennálló Hegyi-Karabah Autonóm Körzet területét.)

Másodszor hangsúlyoznunk kell, hogy Karabah státusának kérdése, illetve az azt övező örmény–azeri ellenségeskedés hol a felszínen, hol a felszín alatt, végig jelen volt a Szovjetunió történelmében, a szovjet föderáció létrejöttétől kezdve egészen az 1987–1988-as történelmi korszakig. A Szovjetunió megalakulását követően Karabah területe az Azerbajdzsán SZSZK része lett. Ezt jogilag az Orosz Kommunista Párt Kaukázusi Irodája (*Kavbiuro*) plénumának 1921. július 5-i határozata alapozta meg. Ez a határozat a területi szervezést alig több mint egy hónappal korábbi, június 3-i döntését – amely Szovjet-Örményországnak juttatta a hegyvidéket – annálvala kimondta, hogy Hegyi-Karabahot az Azerbajdzsán SZSZK határain belül kell hagyni, széleskörű autonómiát biztosítva számára.[23] 1923. július 7-én az Azerbajdzsán SZSZK örmény többségű járásai egyesének (Susa, Dzsebrail, illetve Dzsevensiri és Zangezuri járások egy része) egyesítésével megalakították a Hegyi-Karabah Autonóm Körzetet. Alá kell azonban húznunk, hogy a Saumjanovszki (Saumjani) és az 1930-ban megalakított Narimanovszki (1938-tól Hanlari) járások örmény lakossága az autonómia keretein kívül rekedt.[24] ezért etnikai értelemben még a földrajzi-közigazgatási autonómia létrehozásával sem sikerült mindenki számára kielégítő megoldást találni. A terület jogi státusát a Szovjetunió 1936. és 1977. évi alkotmányai is szentesítették, majd ezeket a jogi kereteket az Azerbajdzsán SZSZK Legfelső Tanácsa állt 1981. június 16-án a Hegyi-Karabah Autonóm Körzetről elfogadott törvény erősítette meg.[25]

Hegyi-Karabah Autonóm Körzet 1923-1991 között

Készítette: Nagy Béla

(A térképen megjelöltük az 1994-es fegyverszüneti egyezmény által kijelölt fegyverszüneti határvonalat is.)

Az autonómiát szavató jogi keretek ellenére a 18–19. század és különösen az 1905–1906-os, illetve az 1918–1920. évi véres örmény–azeri háborúk óta örökölt ellentétek a karabahi mindennapok szerves részeivé váltak, a két etnikum viszonyát a kölcsönös bizalmatlanság és félelmek terhelték. A második világháború utáni évtizedekben a karabahi autonóm tartomány gazdasági diszkriminálásával és kulturális, oktatási infrastruktúrája elmaradottságának konzerválásával vádolták a bakui vezetést.[26] Ráadásul a tudatos azerbajdzsáni népesedéspolitika a terület etnikai viszonyait is megbolygatta, s noha az örmények létszáma érdemben nem változott, a betelepítések miatt százalékarányuk az 1939. évi 91%-ról 1970-re 80%-ra csökkent.[27]

A Szovjetunió keretein belül meghúzott örmény–azerbajdzsán határba és Karabahnak az örmény etnikai törzsterületől történő elválasztásába az örmények nem törődtek bele: a régiót sújtó azerbajdzsáni nemzet- és gazdaságpolitikai kurzusra hivatkozva számos alkalommal felvetették a terület státusának kérdését.[28] 1954-ben a Krím-félsziget átadása az Oroszországi SZSZSZK-tól az Ukrán SZSZK-nak ilyen tekintetben precedensértékű is volt, s kifejezetten inspirálóan hatott az örményekre. Ezek a kezdeményezések nem mentek ugyan túl a peticionálás keretein, s Moszkva minden egyes esetben negligálta és elhallgatta azokat, ahogy azonban azt az 1963-ban 2500 karabahi örmény aláírásával személyesen *Nyikita Hruscsov* pártvezető számára eljuttatott kérvény ügye jelezte,[29] arra mégiscsak alkalmasak voltak, hogy az örmény–azerbajdzsán viszony rendezetlenségét továbbra is a szovjet nemzeti-nemzetiségi politika homlokterében tartsák.

A Szovjetunióban élő örmény nemzeti közösség mindig támaszaként számíthatott a diaszpórában élő testvéreire. Ez a sorsközösség, összetartozás-élmény az örmény genocídium 50. évfordulóján világszerte megtartott megemlékezések, felvonulások, tömegdemonstrációk során vált mindenki számára kézzelfoghatóvá. Minden bizonnyal sem az Örmény SZSZK kommunista vezetése, sem a moszkvai központi hatalom nem számított arra, hogy mindez 1965-ben az Örmény SZSZK-ban is spontán szerveződő tömeges megmozdulásokhoz fog vezetni, amelyek azelőtt elképzelhetetlenek, azután pedig nemkívánatosak voltak a Szovjetunióban. 1965. április 25-én a konstantinápolyi örmények tömeges bebörtönzésének és kivégzésének, egyben a deportálásokat kezdetének évfordulóján Jereván központjában és több szovjet-örmény nagyvárosban is demonstrációkat szerveztek, hogy aztán az emlékezés engedélyezett formában folyhasson tovább.[30]

Míg az 1980-as évek közepéig a Karabah státusát érintő mindennemű kezdeményezést elfojtottak, és azok semmilyen nyilvánosságot nem élvezhettek, addig a peresztrojka légkörében ezek egyre erőteljesebben artikulálódhattak, s végső soron elvezettek az örmények körében uralkodó hangulat radikalizálódásához. Ennek egyik tanújele volt az úgynevezett Karabah-bizottság létrehozása, amelynek kezdetei egészen 1985–1986-ig nyúlnak vissza. Magját eredetileg a karabahi felmenőkkel rendelkező *Igor Muradian* közgazdász, az Örmény SZSZK Állami Tervhivatala Közgazdaságtudományi Intézetének munkatársa körül tömörülő értelmiségi csoport alkotta.[31]

Az 1988. február 20-i, már említett „robbanás” – vagyis a Hegyi-Karabah Autonóm Körzet Legfelső Tanácsának határozata – „gyújtószikrája” egy eredetileg nem is az autonóm tartomány területén, hanem attól északra, a Samhori (Samkiri) járásban lévő településen, Csardahluban (Csangibél) 1987 nyaratól húzódó helyi konfliktus volt. Az azeri származású járási első titkár leváltotta a többségében örmény lakosságú falu szovhozának örmény nemzetiségű elnökét, akinek a helyére egy azeri apparatcsikot ültetett. A döntés ellen október 18-án Igor Muradian és hívei, mintegy 250 személy, tüntetést szerveztek a jereváni Puskin parkban. December 1-re az illetékes pártvezetők részvételével falugyűlést hirdettek Csardahlubba, amely tiltakozásba torkolt, a település örmény lakosai közül az azeri rendőrök sokakat súlyosan bántalmaztak és őrizetbe vették. A falu képviselői december 3-án egy petíciót küldtek *Alekszandr Rekunov*-nak, a Szovjetunió főügyészenek, majd december 16-án hasonló tartalmú levéllel keresték meg *Alekszandr Vlaszov* belügyminisztert is, amelyekben azt vélelmezték, hogy nem elszigetelt esetről van szó, hanem a helyi azeri pártvezetés jól előkészített tervéről, amelynek célja az örmények végső kiszorítása.[32] A Csardahluban történtek

elég plasztikusan szemléltetik, hogy 1987 őszére-telére az örmény–azeri etnikai kontaktózában bárhol elegendő volt egy szikra ahhoz, hogy a Karabah körüli indulatok fellángoljanak.

Az októberi jereváni gyűlés után mind az Örmény SZSZK, mind a Hegyi-Karabahi Autonóm Körzet területén az örmények aláírásokat kezdtek gyűjteni Karabah Örményországhoz csatolása érdekében, az akciót annak szervezői „referendumnak” hirdették meg. Egyes források szerint mintegy 75 – 80 000 aláírás gyűlt össze, amelyeket különféle állampolgári levelekkel, követelésekkel együtt december 1-jén egy karabahi örményekből álló delegáció adott át Moszkvában. Ezt követően 1988 januárjában és februárjában egymás után még két karabahi örmény delegáció kereste fel a Kreml illetékeit. Míg a szovjet pártvezetés az 1987. decemberi örmény küldöttekkel szóba sem állt, az aláírásokat és a dokumentumaikat pedig az SZKP Központi Bizottsága Titkárságának az ügyfelek fogadására létesített irodában vették át, addig 1988. januárban és februárban már mindkét esetben egyeztethettek *Vjacseszlav Mihajlovval*, az SZKP KB Nemzetiségközi Alosztályának vezetőjével. Az első esetben fogadta őket *Pjotr Demicsev*, a Szovjetunió Legfelső Tanácsa Elnökségének első helyettese is, a második alkalommal viszont *Andrej Gromiko* is időt szánt rájuk, aki akkor a kollektív államfői testület, a Legfelső Tanács Elnökségének elnöke volt. Ez utóbbi fejlemény egyértelműen arra utal, hogy a konfliktus veszélyeit a szovjet vezetés is felismerte. [33]

Mint láttuk, egészen eddig a pontig, illetve a Hegyi-Karabah Autonóm Körzet Legfelső Tanácsának 1988. február 20-i határozatáig, a Karabah területi státusának megváltoztatása érdekében kifejtett örmény erőfeszítések még viszonylag demokratikus keretek között mozogtak. A népszuverenitás elve alapján az örmények különféle csatornák és módszerek (aláírásgyűjtés, tüntetés, delegációk küldése, tárgyalások kezdeményezése, kérvények és egy választott testület határozata) révén kinyilvánították a moszkvai központi vezetés felé az akaratukat az etnikai viszonyokat jobban tükröző területi változtatások mellett. Az első vérontásra 1988. február 22-én Aszkerán városa mellett került sor, ennek során két azeri nemzetiségű személy vesztette életét.

Epilógus gyanánt

A szovjet pártvezetés az örmény követelések végletekig történő fölerősödésétől, 1987–1988 fordulójától kezdve kényszerpályán mozgott. Amennyiben nem enged a követeléseiknek, látva az örmény társadalom eltökéltségét és radikalizálódását, a konfliktus további eszkalációját kockáztatja, amennyiben azonban enged nekik, nemcsak a bakui vezetést és az azeriket haragítja magára, hanem, ami számára még nagyobb veszéllyel járt – az eset precedensértéke miatt – teret enged a szovjet egységállandó feszítő más etnikai, nemzeti ellentétek kibontakozásának és futótűszerű elterjedésének a Szovjetunió egész területén. [34] (Lásd a 6. számú dokumentumot!)

Ez minden bizonnyal egy „nulla végösszegű játék” volt, amelyen a szovjet vezetés semmit nem nyerhetett, ezt a mély nemzeti, etnikai, vallási gyökerű problémát már nem lehetett kizárólag szociál- és gazdaságpolitikai intézkedésekkel elfojtani. (Lásd az 1., 2., 3., 4., 5., 7., 8., 9., 10., 11., 12. számú dokumentumot!)

Dokumentumok: [35]

1.

Barabás János [36] ideiglenes moszkvai ügyvivő jelentése a Külügyminisztériumnak a karabahi helyzetről

Moszkva, 1988. február 24.

Magyar Népköztársaság Nagykövetsége	<i>Szigorúan titkos!</i>
44/SZT/1988	Moszkva, 1988. február 24.
Készült: 3 példányban	Tárgy: Értesülések a Karabah-hegyvidéki területen történt eseményekről
Kapják: 2 példány Központ	
1 példány Irattár	
Készítette: Szilágyi György	
Gépelte: Buriánné	

Külügyminisztérium

Budapest

Az utóbbi időben az örmény nacionalisták követeléseinek középpontjába került a Karabah-hegyvidéki autonóm területnek az Örmény Köztársasághoz történő csatolása.

A Karabah-hegyvidéki autonóm területet 1923. július 7-én az Azerbajdzsán Köztársaság részeként alakították meg. A mintegy 100 kilométer hosszú és 34–40 kilométer széles etnikai sziget az Azerbajdzsán Köztársaság déli részén fekszik, s mindössze egy 25–30 kilométeres folyosó választja el az örmény határtól. Ez a folyosó azonban Lacsín [37] város körzetében 4 kilométeres távolságra szűkül le.

A 4,4 ezer km²-es területen mintegy 180 ezer fő él. Lakói 49 nemzetiséget képviselnek, a legnagyobb etnikai csoport az örmény, számuk körülbelül 115 ezer fő lehet.

A vitatott terület az Örmény Köztársaság [38] területének 14,7%-át, az itt élő örmény nemzetiségűek pedig a szovjet örmény lakosság összlétszámának 3,4%-át teszik ki.

Az autonóm terület központja Sztepanakert. A terület jelentős részét erdők, legelők borítják. Gazdasági jelentőségét elsősorban a mezőgazdasági termelés határozza meg: gabona, gyapot, dohány, szőlő termesztése folyik, fejlett az állattenyésztés. Iparának fejlettségét a könnyű- és élelmiszeripar, a feldolgozás, a márvány- és mészkőtermelés jellemzi. Új ágazatként a villamosgép-gyártás bontakozik ki. A területet átszeli az észak–déli irányú magisztrális gázvezeték.

A február 11. óta Sztepanakertben és Jerevánban folyó nyugtalanságokról és rendbontásokról február 23-án a TASZSZ hivatalos közleményt publikált. E szerint az elmúlt hónapokban örmény nemzetiségűek csoportja leveleket küldött az össz-szövetségi szerveknek – Gromiko A. A. elvtársnak [39] is –, melyben követelték az autonóm területnek az Örmény Köztársasággal történő egyesítése kérdésének megvizsgálását.

Az örmény és azerbajdzsán köztársasági szervek valószínűleg nem vették komolyan az egyéb hiányosságok és elégedetlenség bázisán erősödő nemzeti felépést.

Az „Izvesztyija” február 23-i esti kiadása szerint február 11-én Sztepanakertben rölapok és nyílt felhívások jelentek meg, 13-án a területi pártbizottság előtt tömeggyűlés volt, az iskolákban és a pedagógiai egyetemen a diákok jelentős része tüntetőleg távolmaradt. Tüntetés volt az azerbajdzsán területeken is: Nahicsevánban, az autonóm köztársaság fővárosában, ahol a lakosság zöme azerbajdzsán, valamint az autonóm területtel határos Agdam azerbajdzsán városban.

Február 20-án Sztepanakertben a területi tanács küldötteinek egy csoportja összeült, és a hivatalos ülészak dokumentumaként orosz és örmény nyelven a „Szovjet Karabah” területi napilapban közzétették határozatukat, melynek lényege: a terület elcsatolási kérdésének vizsgálatára szóló felhívás.

Jerevánban napok óta tömeges megmozdulások vannak. Kezdetben a környezetvédelem jegyében – egy vegyi üzem létesítésének betiltása kérdésében voltak felszólalások, aztán a követelések átcsaptak az autonóm terület hovatartozásának kérdésére. A nyíltan fellépő hangadók – az újságírók szerint a város egyik terén „bárki mikrofon elé léphet” – az örmény Legfelső Tanács soron kívüli ülészaka összehívását, a köztársaság vezetőivel való tárgyalásokat követelik.

A hangulatot elmérgesítette, hogy a helyi lapok elhallgatták az eseményeket, az örmény párt KB első titkára megkésve szólalt meg a televízióban.

Úgy tűnik, a helyi szerveknek a kezéből kicsúszott az események ellenőrzése.

Február 22-én este Razumovszkij,[40] Gyemicsev P. N.[41] elvtársak jelenlétében területi pártaktívát tartottak Sztepanakertben.

Razumovszkij közölte az SZKP KB hivatalos álláspontját, mely szerint a területi elcsatolás követelését a két szövetséges baráti nép érdekeivel ellentétesnek minősíti. Mind a köztársaságban, mind az autonóm területen sürgős intézkedéseket kell tenni a megoldatlan kérdések rendezésére és a gazdasági és kulturális életben meglévő hiányosságok felszámolására.

A „Pravda” február 24-i számában közzétett TASZSZ-közlemény ismerteti az SZKP KB-nak az örmény és azerbajdzsán lakossághoz intézett felhívását, hogy óvakodjanak a nacionalista elemek provokációjától, minden erővel erősítsék a szocializmus nagy vívmányát: a szovjet népek testvéri barátságát.

Az SZKP Központi Bizottsága megbízta az azerbajdzsán és örmény kommunista pártok Központi Bizottságait a szükséges intézkedések megtételére, a közrend helyreállítására, a szocialista törvényesség betartására.

A karabahi események ismételen arra irányítják a figyelmet, hogy a helyi problémák megoldásának elhanyagolása a közhangulat általános romlását, a lakosság elégedetlenségét eredményezi, melynek bázisán a nacionalista erők könnyű mozgásteret találnak.

Ismeretes, hogy az örmény apostoli egyház meghirdetett filozófiája: a nagy örmény állam újrateremtése széleskörű támogatást élvez mind a szovjet örmény lakosság, mind az örmény emigráció körében. Mértékadó vélemények szerint a külföldön élő örmények jelentős összegeket gyűjtenek az elvesztett területek egy részének visszavásárlása céljából.

Úgy tűnik, hogy a felkorbácsolt nemzeti érzelmek talaján egyes csoportok gyors megoldást kívántak elérni az örmény etnikai sziget visszacsatolásának követelése kapcsán.

Megítélésünk szerint várható, hogy a nemzetiségi kérdés kezelésében elkövetett hibákért és más, már régebben húzódó problémák miatt az örmény pártvezetésben személyi felelősségre vonást is alkalmazni fognak és nem zárható ki Demircsjan első titkár[42] elmozdítása sem, akit a központi sajtóban már többször név szerint is bíráltak.

Barabás János

ideiglenes ügyvivő

Az irat jelzete: MNL OL XIX–J–1–j–1988–96. doboz–001302/1988 – Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Az államigazgatás felsőbb szervei, Külügy, Külügyminisztérium, TUK iratok – Eredeti, gépelt.

2.

Páldi András[43] kijevi főkonzul rejtjeltávirata a Külügyminisztériumnak a nemzetiségi ellentétek kiéleződéséről a Szovjetunióban és az azerbajdzsáni örmény kisebbségről

Moszkva, 1988. február 29.

Kiev Szigorúan titkos!

Érkezett: 88. 02. 29. 15.00

Ellenőrizte: L.

Készítette: AL–BO 88. 02. 29. 15.40

T: Az azerbajdzsáni örmény kisebbség

Rejtjeltávirat

A glasznosztly szabadabb légköre ugrásszerűen felerősítette a Szovjetunióban a nemzetiségi törekvéseket. Jól informált helyről nyert értesülésem szerint ma már az ország minden táján felszínre kerülnek a nemzetiségi követelések.

A legerősebb mozgolódás a baltikumi köztársaságokban van, ahol a nyugtalanság sokkal nagyobb annál, mint ahogy azt az újságok feltüntetik. Szinte naponta vannak szovjetellenes tüntetések. Gyakran ugyanabban a városban van szovjetellenes és nyugati beavatkozás ellenes tüntetés is.

Jelenleg a legnagyobb gondot az azerbajdzsáni örmény kisebbség követelése jelenti. A közvélemény csak annyit tud, hogy az Azerbajdzsánhoz tartozó, de az Örményországgal nem határos Nagorno-Karabah autonóm terület lakosai közül néhány szélsőséges elem a terület Örményországhoz való csatolását követeli. A pártbizottság leváltotta az első titkár, és nem ért egyet az ilyen követeléssel.

Informátorom szerint a hírközlő szervek elferdítik a tényeket. Valójában az történt, hogy az autonóm terület pártbizottsága döntött úgy, hogy Örményországhoz tartozónak tekinti magát. Ez tehát nem csak néhány szélsőséges elem követelése volt. A hírre Jerevánban egész napos tüntetés tört ki. Körülbelül 400 ezer ember követelte a csatlakozás véglegesítését. Jelenleg két KB-titkár, Lukjanov[44] és Razumovszkij tartózkodik a helyszínen.

Az informátor elmondta azt is, hogy Közép-Ázsiában szintén erősödnek a helyi nyelvek oktatását követelő mozgalmak. Sőt, kialakulóban van egy pán-türk (pán-ázsiai) mozgalom, amely az európai problémáktól való elfordulást, a közép-ázsiai összetartozást, a régi kultúra megőrzését hirdeti. Vannak olyan jelek, amelyek arra utalnak, hogy Csingiz Ajmatov[45] szimpatizál ezzel a felfogással. Ezt veszélyesnek tartják Moszkvában, mert ő nemzetközi tekintély.

Lássa: Kiss J[ános] elvtárs

Páldi

Lássa: Birnbauer elvtárs

Az irat jelzete: MNL OL XIX–J–1–j–1988–97. doboz–00913/3/1988 – Eredeti, gépelt.

3.

Rajnai Sándor[46] moszkvai nagykövet rejteltávirata a Külügyminisztériumnak a szumgaiti vérengzésről

Moszkva, 1988. március 3.

Moszkva Szigorúan titkos!
Érkezett: 88. 03. 03. 14.10 Rejteltávirat
Készítette: KI

Az NDK nagykövetség első beosztottja Azerbajdzsánban járt szakértőiktől úgy tudja, hogy Szumgait városában súlyos összecsapás történt a nacionalista tüntető tömeg és a páncélos járművekkel támogatott belső karhatalmi alakulatok között, melynek halálos áldozatai is voltak.

A jereváni megmozdulásokkal ellentétben, melyek szervezeten, rendben, békésen zajlottak le, a felvonulók Gorbacsovt[47] és a peresztrojkát éltető plakátokat vittek, a szumgaiti tömeg kezdettől fogva ellenségesen viselkedett és szinte kiprovokálta a rendfenntartó erők határozott beavatkozását. Vannak olyan vélemények, hogy az azerbajdzsáni erőszakos tüntetés az iráni fundamentalista befolyás megnyilvánulása.

Az NDK-diplomata szerint egy olyan paradox helyzet állt elő, hogy az események miatt a központi pártvezetés kénytelen a jelenlegi örmény vezetésre támaszkodni, pedig nagyon elégedetlenek, főleg Demircsjan köztársasági első titkár tevékenységével, akit nem tartanak a peresztrojka támogatójának.

Lássa: Kiss J[ános] elvtárs Rajnai Sándor

Az irat jelzete: MNK OL XIX-J-1-j-1988-96. doboz-001457/1988 – Eredeti, gépelt.

4.

Páldi András kijevi főkonzul rejteltávirata a Külügyminisztériumnak az örmény–azeri konfliktusról

Kijev, 1988. március 4.

Kijev Szigorúan titkos!
Érkezett: 88. 03. 04. 13.10 Rejteltávirat
Készítette: AI

Beszélgetőpartnereink egy része nem tulajdonít nagy jelentőséget az örmény–azerbajdzsán konfliktusnak. Más részük azonban a glasznoszty újabb szűkítésének tekinti az úgyről szóló minősíthetetlenül egyoldalú és hiányos tájékoztatást. Nem közölték még a mai napig sem (a KB-ban elmondták, hogy belső tájékoztatást se kaptak), hogy valójában mi történt, milyen események zajlottak le, nem közölték Gorbacsov levelét sem, csak hivatkoznak rá. De négy napon keresztül közölték az újságok és esténként olvasták a TV-ben egyes, teljesen ismeretlen emberek nyilatkozatait arról, hogy elítélik az eseményeket.

Lássa: Kiss J[ános] elvtárs[48] P[áldi]

Az irat jelzete: MNL OL XIX-J-1-j-1988-96. doboz-001457/1/1988 – Eredeti, gépelt.

5.

Barabás János ideiglenes moszkvai ügyvivő jelentése a Külügyminisztériumnak a karabahi konfliktus azeri narratívájáról

Moszkva, 1988. május 20.

Magyar Népköztársaság Nagykövetsége Szigorúan titkos!
44/1/SZT/1988 Moszkva, 1988. május 20.
Készült: 3 példányban Tárgy: A Karabah-hegyvidék és környékén
Központ: 2 példány kialakult helyzet azerbajdzsáni megítélése
Irattár: 1 példány Melléklet: 2
Előadó: Rácz Béla
Gépelte: Lovas Ildikó

Külügyminisztérium

Budapest

A nagykövetség tanácsosa Magyar–Szovjet Baráti Társaság küldöttséggel néhány napja Bakuban járt. Találkozott az Azerbajdzsán Kommunista Párt Központi Bizottsága agitációs és propaganda osztályának vezetőjével, a Szovjet Baráti Társaságok Szövetsége azerbajdzsáni tagozatának elnökével, több más funkcionáriussal és aktivistával. A velük folytatott beszélgetéseim elhangzottakat az alábbiakban foglaljuk össze.

A karabahi fennsík problémája 1828-ig nyúlik vissza, illetve akkor keletkezett. Az orosz birodalom és Irán 1826–28 közötti háborúja azzal végződött, hogy a cári birodalomhoz került a Jereváni és Nahicsevani Fejedelemség.[49] Az utóbbiban a lakosság döntő többsége azerbajdzsán volt. Az orosz birodalom és Irán határát az Araks folyónál húzták meg. A folyótól délre eső területeken élő azerbajdzsánok Irán fennhatósága alá kerültek. A megkötött szerződés alapján Iránból és Törökországból 140 ezer örményt telepítettek át a cári fennhatóság alatt lévő, Kaukázuson túli területekre, nagyrészüket a Karabahi Fejedelemség[50] területére. A cári kormány a birodalom határainak védelme érdekében tette ezt. A határ iráni oldalán is azerbajdzsánok voltak. A Karabahi Fejedelemség vezetői az örmények betelepítése miatt tiltakoztak, és akkor a cári kormány biztosította őket, hogy az örmények soha, semmilyen követeléssel nem fognak előállni. A Sz. Gribojedov[51] orosz diplomata, aki részt vett az említett szerződés kidolgozásában, veszélyesnek nevezte ezt a lépést. Az aggodalma beigazolódott – mondták a beszélgetőpartnerek.

Az 1988 elején kirobbant karabahi események nem előzmény nélküliek, de méretei, ereje és hevessége meglepte az azerbajdzsán vezetést. Az Örmény Köztársaság íróinak, költőinek műveiben már korábban is többször megjelent a Karabah terület iránti igény. Ilyen óhajok napjainkban is kifejeződnek egyes művekben. A februári megmozdulásokat évekig készítették elő, erről a bakui pártvezetés nem tudott. A Központi Bizottság osztályvezetője kijelentette, számára érthetetlen a központi és a köztársasági állambiztonsági szervek magatartása, hallgatása, bezárkózása. 1987 szeptemberében és októberében Jerevánban a város légszennyeződése ellen nagy tüntetések voltak. Mindkét alkalommal a tömeg erőlesen követelte Karabah területnek az Örmény Köztársasághoz való csatolását is. Ez évben a „Krunk” bizottság[52] tevékenysége fokozódott. A bujtogatók fokozatosan, szisztematikusan fokozták tevékenységüket. Mind szélesebb körben alkalmaztak lelki terrort, azokat az örményeket, akik nem csatlakoztak a nacionalista követelésekhez, az örmény nép árulóinak minősítették, és ennek megfelelő büntetést helyeztek kilátásba. Karabahban számos józanul, internacionalista módon gondolkodó és cselekvő örménynek az ablaka alá koszorút helyeztek el, melynek közepébe a családfő fényképét tették, ezzel jelezve magatartásának következményét. A megfélemlítés, bujtogatás és álhírek hatására az örmények magatartása fenyegetővé vált. A területen élő azerbajdzsánok félelmükben tömegesen menekültek el onnan, és akik ott maradtak, állandó fenyegetéseknek voltak kitéve. A Karabahhoz szomszédos Agdam azerbajdzsán lakosú város lakói a menekültek elbeszélései alapján úgy határoztak, hogy elmennek rendet teremteni Sztjepanakertbe, a karabahi terület székhelyére. Ezt a döntésüket az 1947-es sajnálatos események is motiválták, amikor az Örmény Köztársaság területéről több tízezer azerbajdzsánt „telepítettek át” onnan azzal az érveléssel, hogy a hazatelepülni szándékozó örmény emigránsok számára kell a hely a köztársaságban. Az agdami rendőrök határozott fellépésének köszönhető, hogy az azerbajdzsánok és örmények összecsapásának csak két halálos áldozata lett.[53] A Sztjepanakerti, a Karabah-terület örmény rendőrei nem vettek részt a rend helyreállításában. Az Örmény Köztársaságban kibontakozó hangulat és a keringő rémhírek hatására az ott élő azerbajdzsánok közül sok ezren menekültek Azerbajdzsán területére. Az Azerbajdzsáni Kommunista Párt Központi Bizottságában külön bizottságokat alakítottak e menekültek fogadására, igyekeztek őket megnyugtatni, elhelyezésüket biztosítani. A Központi Bizottság apparátusának többségét a köztársaság városaiba és nagyobb településeire küldték, hogy a lakosságot megnyugtassák, a rémhíreket megcáfolják, a menekültekkel elbeszélgessenek, s visszatérésre hívják fel őket.

A Sztjepanakerti tömegpszichózis jellegének érzékeltetésére elmondták, hogy az emberek a Szovjet Kommunista Párt Központi Bizottsága központi lapját, a Pravdat égették. A helyzet még ma is feszült. A bujtogatók tovább tevékenykednek, erkölcsi nyomás alatt tartják az embereket és a gyerekeket is. Azoknak, akik vállalják a munkából való távolmaradást, napi 25-50 rubel honoráriumot adnak. Azokat az azerbajdzsánokat, akik a februári és márciusi feszült napokban bejártak a gyárakba, most fokozatosan elbocsájtják.

Az Azerbajdzsán Kommunista Párt és az Örmény Kommunista Párt képviselői KB-titkári szinten találkoztak, együttesen kidolgozták a már ismert problémák gyorsabb megszüntetésére hozandó intézkedési terveket. Bakuban azt mondják, hogy az ÖKP KB ezekből eddig semmit nem valósított meg.

Közismert, hogy a felső szintű határozat értelmében biztosítani kell a jereváni TV-adás vételének technikai feltételeit. Jellemző, hogy a Sztjepanakerti vezetés megtagadta a feladat végrehajtására kiküldött bakui szakemberek fogadását, arra hivatkozva, hogy a jerevániakkal már megegyeztek a munka elvégzéséről.

A karabahi eseményeknek a népes örmény emigráció aktivizálódásának következtében bizonyos nemzetközi vonatkozásai is keletkeztek. A milliárdos vagyonokkal rendelkező örmény emigránsok felajánlották, hogy Törökország 25 milliárdos külföldi adósságát kifizetik. Ennek fejében a török kormánytól azt kérték, hogy az Örmény Szocialista Szovjet Főveltséggel határos török területen az örmények részére biztosítson egy területet, ahol megalakulhatna a „Szabad Örmény Köztársaság”. Ezt a török kormány egyrészt határozottan elutasította, másrészt e felvetés hatására sürgősen aláírta az amerikai támaszpontok meghosszabbításáról szóló megállapodást. Ez azért érdekes – mondták –, mert a török kormány e megállapodás aláírása elől hosszabb ideje kitért. Ezzel egyidejűleg hadseregüket is megerősítették a térségben.

A török kormányfő[54] a Karabah-területen és környékén kialakult helyzet miatt Ny. I. Rizskov miniszterelnökhöz[55] intézett levelében a jelenlegi status quo fenntartásáért emelt szót. A török lépéssel kapcsolatban elmondták, hogy az AKP Központi Bizottságában megtalálható a Lenin[56] és Atatürk[57] által aláírt megállapodás,[58] amelyben a szovjet fél felelősséget vállalt arra, hogy Karabah és Nahicsevan szerves része marad Azerbajdzsánnak. A megállapodás szerint, ha ez megváltozna, Törökország bevonulhat hadseregével Nahicsevánba. Nyilvánvaló, hogy a török kormány jelenleg katonailag nem lépne fel, de jogainak érvényesítése tehetne bizonyos más lépéseket.

A karabahi eseményekre Khomeini[59] is reagált. Kijelentette, hogy ha a szovjet kormány teljesíti az örmények követelését, akkor az Iránban élő 150 ezer örményt megsemmisítik.

Az amerikai törvényhozásban több örmény is van, akik aktívan tevékenykednek annak érdekében, hogy minél több támogatót tudjanak felsorakoztatni az örmény követelések mögé. Beadványaikban Reagan elnököt[60] is az örmény igények támogatására szólítják fel.[61]

Az Azerbajdzsán Kommunista Párt Központi Bizottságának osztályvezetője összehasonlította a zsidók és az örmények helyzetét, az ebből adódó törekvéseket, tevékenységük módszereit. Szerinte a két népnél sok az azonosság, és a nemzetközi politikában a zsidókérdés mellett az örménykérdés is megjelent, amellyel számolni kell.

Hivatkozott arra is, hogy az örmények Moszkvában különböző területeken magas posztokat töltenek be, és aktívan támogatják az örmények követelését. Konkrétan tábornokokra és az SZKP KB apparátusára utalt.[62]

Elmondta, hogy az Azerbajdzsán Kommunista Párt Központi Bizottságának apparátusában számos örmény dolgozik (osztályvezető-helyettesek, alosztályvezetők, instruktorok). Az alacsonyabb szintű pártszervezetekben is sok örmény található. A tömegszervezeteknél és az állami apparátusban is hasonló a helyzet. Hozzátette, hogy ez internacionalista elv, a gyakorlatban az Örmény Köztársaságban csak elvétve érvényesül.

Valamennyi beszélgetőpartner kategorikusan állást foglalt Azerbajdzsán jelenlegi területének sérthetlensége mellett. Ha a karabahi örmények az Örmény Köztársaságban akarnak élni, nincs akadály a átköltözésüknek. Az azerbajdzsán lakosság ellenzi az örmények igényének teljesítését.

Többen mondták, hogy Azerbajdzsán látja el az Örmény Köztársaságot elektromos energiával és gázzal. A karabahi terület fejlesztésére az elmúlt évtizedekben 3 milliárd rubelt fordítottak. Ott több vonatkozásban jobban élnek, mint a köztársaság többi területein (lásd: 1. sz. melléklet).

A szumgaiti eseményekről[63] keveset beszéltek. Az osztályvezető hangsúlyozta, hogy a város letelepülés szempontjából nyitott, ezért különféle nemkívánatos elemek is költöztek oda. Az élet- és lakáviszonyok terén sok gond halmozódott fel. A helyi párt- és állami vezetés komoly hibákat követett el, a rendőrség pedig teljesen csődöt mondott. (Ezt bizonyítandó megemlíttük, hogy az egész városi rendőrséget – a parancsnokokat és a személyi állományt is – leváltották és a testületből eltávolították.) Ezzel szembeállította a kirovabadi[64] rendőrség, főleg az önkéntes rendőrök határozott fellépését, ahol újat álltak a szumgaitihoz hasonló véres eseményeknek.

Az Azerbajdzsánban meglévő nehézségekről, visszásságokról, negatív jelenségekről, melyekről V. A. Medvegyev[65] KB-titkár tavalyi bakui beszédéből is értesülhetett az egész ország – az említett személyek egy szót sem szóltak. Lépten-nyomon találkozni lehet viszont a magas főfokú nemzeti öntudat különböző megnyilvánulásaival.

Végül megemlíttük, hogy minden örmények egyházának feje, a katolikosz[66] a szovjet vezetés felé olyan javaslattal fordult, hogy a karabahi területet csatolják az Oroszországi Szovjet Föderatív (szövetségi) Szocialista Köztársasághoz.

Mellékelten felterjesztjük továbbá Mihail Szergejevics Gorbacsov elvtárs február 26-i felhívásának szövegét (orosz nyelven),[67] amely csak a két köztársaság lapjaiban jelent meg teljes terjedelemben.

a) Melléklet

A Moszkvai Magyar Nagykövetség feljegyzése a Hegyi-Karabah Autonóm Körzet gazdasági és szociális viszonyairól az Azerbajdzsán Kommunista Párt Központi Bizottsága által összeállított statisztikák tükrében

Moszkva, 1988. május 20.

001312/1/1988

1. sz. melléklet

1988. március elején az AKP KB gazdaságpolitikai osztályának szervezésében szakértők bevonásával tanácskozást tartottak a KHAT[68] gazdasági fejlettségéről és szociális ellátottságáról, főleg az örmények által felvetett témakörökben.

Megállapították, hogy az autonóm terület a szovjet hatalom éveitől igen sokat fejlődött. Sokágazatú ipar jött létre. Ma az egy lakosra jutó ipari termék értéke 1400 rubel. Ezzel az autonóm terület vezető helyet vívott ki magának a köztársaság járásai között (ebbe az összehasonlításba Bakut nem vették bele). Az autonóm területen a köztársaság selyemtermékeinek 25%-át, cipőinek 1/5-ét állítják elő. Az egy lakosra jutó élelmiszeripari termékek előállításában is az elsők között állnak. Az elmúlt másfél évtizedben 15 új ipari objektum épült fel. Ezen időszak alatt az ipari termelés volumene több mint háromszorosára növekedett. 1971–85 között a beruházások összege 483 millió rubel volt. A beruházási terveket csak ritkán teljesítették. Az üzemek egy részében elhasználdott, öreg gépek vannak. Gondot jelent a szakemberhiány. A gyárak kapacitását nem használják ki. A termékek korszerűségével és minőségével kapcsolatosan is problémák vannak.

Hiányosságok tapasztalhatók az áruellátásban. Az áruforgalmi terveiket az utóbbi években nem teljesítették. 1986–87-ben a lakosságnál 23,3 millió rubel maradt az áruhiány és a szolgáltatások szűk keresztmetszete miatt. 1987-ben a lakosság a szolgáltatásokra 3,3-szor többet fordított, mint 1970-ben. Jelenleg az egy lakosra jutó évi szolgáltatás összege 41,4 rubel, ami hallatlanul alacsony, de még így is több, mint a köztársasági átlag; 30,2 rubel, a falusi lakosságnál ez 16,7 rubel. A Szovjetunió egész területére vonatkoztatva pedig csak 38 rubel.

Az alábbi összehasonlító táblázat mutatja (a tanácskozáson állították össze) az autonóm terület szociális és kulturális helyzetét.

	KHAT	Azerbajdzsán Köztársaság	Örmény Köztársaság	Szovjetunió
10 ezer lakosra jutó kórházi ágyak száma	101,7	97,7	86,2	130,1
10 ezer lakosra jutó orvosok száma	29,1	38,4	38,6	42,7
10 ezer lakosra jutó kisegítő szakember száma	122,6	93,5	93,5	114,7
10 ezer lakosra jutó közkönyvtár száma	13	6	4,1	4,8
10 ezer lakosra jutó klubok száma	15	5	3,8	4,8
10 ezer lakosra jutó mozifelszerelések száma	11,2	3	2,9	5,4
Az intézményekben elhelyezett bölcsődés és óvodáskorúak 5-os aránya az összlétszámukhoz képest	35	20	39	57
A délelőtti oktatásban résztevő gyermekek %-os aránya	92,5	74,3	87,8	78,2
Egy lakosra jutó lakásterület (m ²)	14,6	10,9	13,7	14,9
Városban	14,6	12,2	15	16,1
Falun	14,6	9,2	15	16,1
1000 lakosra jutó gépkocsik száma	26,3	17,1	-	-

Megjegyzésünk:

Megítélésünk szerint ezek az adatok az autonóm terület vonatkozásában a valóságnál bizonyára kedvezőbb képet mutatnak, mert különben nem lett volna szükség a nagymértékű fejlesztéseket kilátásba helyező új program elfogadására.[69]

Az irat jelzete: MNL OL XIX–J–1–j–1988–96. doboz–001302/1/1988 – Eredeti, gépelt.

6.

Rajnai Sándor moszkvai nagykövét jelentése a Külügyminisztériumnak a Szovjetunióban kiéleződő nemzetiségi ellentétekről

Moszkva, 1988. július 21.

Magyar Népköztársaság Nagykövetsége *Szigorúan titkos!*
148/SZT/1988 *Tárgy: A nemzetiségi viszonyok néhány*
Készült: 3 példányban időszerű kérdése a Szovjetunióban
Kapja: 2 példány Központ Moszkva, 1988. július 21.
1 példány Nagykövetség
Előadó: Birnbauer József[70]
Gépelte: Kocsis Imréné

Külügyminisztérium

Budapest

A nemzetiségi viszonyok sok problémája kitapinthatóan jelen volt a XIX. pártértekezleten is.[71] A problémákat elsősorban a köztársaságok küldöttei vetették fel. Általános igényként merült fel a köztársaságok önállóságának növelése, a sajátosságok figyelembevétele. A pártértekezlet és az ott elfogadott határozat a nemzetiségi viszonyok témában lényegében összegezte a nemzetiségi viszonyok eredményeit, gondjait, és utal a problémák elméleti kimunkálásának fontosságára. *A pártértekezlet új elméleti tételekkel nem gazdagította a nemzetiségi viszonyokat.*

A pártértekezlet egyik tapasztalata, hogy a szovjet-orosz küldöttek és maga a pártértekezlet elnöksége kevesebb fogékonyságot, érzékenységet tanúsított a téma iránt, mint a nem orosz nemzetiségi küldöttek. A pártértekezlet és az ott elfogadott határozat első helyre helyezi a Szovjetunió és a szovjet nép egységét, a gazdaság internacionalizálódását, kimondja a nemzeti elkülönülést, a zárkózottság tendenciájának retrográdságát. Világos megfogalmazást kapott az, hogy a köztársaságok és autonóm területek az önállóság fogalma alatt mire számíthatnak: az átalakítás politikája, különösen a gazdasági reform, az önelszámolás, a szocialista demokrácia fejlődése, a politikai intézményrendszer reformja minden egyes köztársaságnak külön-külön és az egész Szovjetunióknak új lehetőségeket kínál. *A köztársaságok közigazgatási funkciói, gazdasági önállóságuk, kulturális életük, a környezetvédelemmel való tevékenységük úgy bontakozhat ki, hogy a köztársaságok egyedi és az ősz-szövetségi érdekek egybeesése biztosítva legyen.*

A helyi köztársasági sajtót elemezve azt tapasztaljuk, hogy a nem orosz köztársasági küldöttek a XIX. pártértekezletről visszatérve azt a viszonylag keveset is, amit a pártértekezletnek a nemzetiségi viszonyokról szóló határozata nyújt, azonnal realizálni, a saját viszonyaira adaptálni törekednek, betartva a körülhatárolt elveket. A köztársaságok legfőbb törekvése a nemzeti nyelv művelése, a nemzeti nyelvű kultúra, különösen a színház és az irodalom ápolása, a saját nyelvű iskolai oktatás elősegítése. Ebben a vonatkozásban különösen figyelemre méltó a Moldáv Kommunista Pártnak július közepén a moldáv nyelv történetének és fejlesztésének kérdéseiről hozott határozata. Bevezető része a XIX. pártértekezletre és annak nemzetiségi témájú határozatára hivatkozva új alapokra helyezi a moldáv nyelv szerepét, jelentőségét a kulturális életben, az oktatásban, beleértve az óvodákat is. A moldáv pártvezetés felszínű párt- és állami szervek vezetőiből álló tárcaközi bizottságot létesített a moldáv nyelv történetének tanulmányozása és fejlesztése tárgyában. A határozat szerint moldáv nyelvű tankönyvekkel kell ellátni az iskolákat, beleértve a felsőoktatási intézményeket is. (Feltételezhető, hogy a témában a románok nagy érdeklődést fognak tanúsítani, mivel Moldáviát románoknak tartják.)

Megítélésünk szerint a nemzetiségi viszonyok történelmi megítélése a Szovjetunióban súlyos eszmei-politikai probléma. A jelenlegi nemzetiségi viszonyok gondjai már szovjet talajon születtek, de mélyen gyökereznek a szovjet hatalom előtti időkben. A történelmi motivációk akuttan jelen vannak az örmény–azerbajdzsán vitában is a Gornij Karabah autonóm terület hovatartozása kapcsán. Az örmény és azerbajdzsán történések között éles háborúskodás folyik. Ezt nyomon lehet követni az örmény és azerbajdzsán sajtóban is. A Bakinszkij Rabocsij (Bakui Munkás) július 14-i száma egész újságoldalnyi írást hoz „Az internacionalizmus pozíciójából” címmel D. Gulijev, az Azerbajdzsán Párttörténelmi Intézet igazgatója[72] tollából. Gulijev szerint ősi azerbajdzsán területről van szó, amelyet a NOSZF[73] után Lenin, Kirov[74] és mások Azerbajdzsánnak ítélték. Az örmények törekvése ellenforradalmi törekvés, mert egyszer már jól elrendezett kérdést vesznek revízió alá. Azt tapasztaljuk, hogy a szovjet-orosz személyek felfogása az azerbajdzsánokéhoz van közel.

Az örmények sztrájkjai kapcsán a tömegtájékoztató eszközök egyebek között a történelmi múltra hivatkozva ítélték el az örmények cselekedeteit, hisz az oroszok mentették meg az örményeket a törököktől a nagy mészárlás idején. A TV határozott örményellenes hangulatot teremtett, amikor kórházban fekvő orosz katonákat mutatott be, akiket örmény hűligránok sebesítettek meg. A leghatásosabb örményellenes propaganda az volt, amikor moszkvai és leningrádi munkások arról nyilatkoztak, hogy az örmény szállítások elmaradása miatt a gazdasági önelszámolásra átvált gyárakban a hideg vízre való sem keresik meg, és családjaik is nehéz helyzetbe kerültek.

A szovjet tömegtájékoztató külön megközelítésben foglalkozik a balti köztársaságok nemzetiségi viszonyai kérdéseivel. Az orosz nyelvű Szovjetszkaja Latvija július 8-i számának vezércikke „A nemzetiségi problémákhoz csak rendkívüli felelősséggel szabad közelíteni” címmel világosan körvonalazza azokat a határokat, amelyeket nem szabad túllépni. A balti köztársaságokban veszélyes az a tendencia, hogy a történelemből kiiktatják az osztályharcot. Ez különösen nagy hiba, ha a lett és a szovjet népek kapcsolatainak olyan kiemelkedő dátumait vizsgáljuk, mint 1940. július 21., amikor Lettország Országgyűlése kimondta az önkéntes csatlakozást, vagy 1944. július 13., amikor sikerült visszaállítani a szovjet hatalmat Lettországban. Elvi jelentőségű a nemzetiségi viszonyok vizsgálatában annak a tételnek a hangsúlyozása is, hogy hibás a balti köztársaságok felelőtlen tényezőinek azon állítása, mintha csak ők szenvedtek volna a személyi kultusztól. Az egész nép szenvedett, nemcsak a baltikumiak.

Megítélésünk szerint a nemzetiségi problémák kiéleződése, különösen az örmény–azerbajdzsán viszály reális veszéllyé nőtte ki magát az átalakítás politikája szempontjából. Az utca embere a kialakult helyzetet kellő ismeretek hiányában egyértelműen a peresztrojka rovására írja. Ezt naponta hallani a beszélgetésekben. Külön megterhelést jelentett a téma gazdasági vonatkozása, hogy a sztrájkok az orosz munkások életszínvonalát érintették, amikor amúgy is keveset kaptak az átalakítás politikájától. Ezért a jelen helyzetben a nemzetiségi viszonyok rendezésében nem látszik túl nagy perspektívája az újszerű módszereknek. A peresztrojkanak nyugalomra van szüksége, és ezt minden eszközzel meg kell teremteni, esetenként még egy-egy egyébként igazságos nemzetiségi törekvés rovására is.

A. N. Jakovlev, a Politikai Bizottság tagja, a Központi Bizottság titkára[75] a tömegtájékoztató eszközei vezetőinek a napokban adott eligazításában kategorikusan arra hívta fel a figyelmet, hogy az újságírók kerüljék az extrém anyagokat, mert a peresztrojka alkotást és nem lerombolást jelent. A glasznosztj tartalmát az új politikai intézményrendszer létrehozásáért folyó harcban jelölte meg. A sajtó társadalmi felelősségét kell fejleszteni a múlt és a jelen bemutatásakor.

Az Ogonyok című hetilap Vitalij Korotics főszerkesztő[76] által írt vezércikke, amely a XIX. pártértekezlet eszmei-politikai mondanivalóját összegezte, már ezzel a címmel jelent meg: „Egységben a közös célokért!”. Korotics, aki korábban a szovjet társadalmat sztálinistákra és antisztálinistákra osztotta, most már azt írja, hogy a fő feladat a politikai intézményrendszer reformja. Ennek sok híve van, de vannak ellenzői is. A harcot ellenük kell megvívni.

A Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa Elnökségének július 18-i ülése állást foglalt az örmény–azerbajdzsán területi vitában. A központi TV július 19-én este majdnem háromórás összefoglalót sugárzott erről. A lapok július 20-án közölték a határozatot és ismertették az ülés lefolyását. Az ülésen meghallgatták az örmény és azerbajdzsán párt- és állami vezetőket. Ezek példátlan módon egymást vádolták a kialakult helyzetért. Mihail Gorbacsov keményhangú közbeszólásaiban és felszólalásában az örmény és azerbajdzsán szélsőségeket szovjetellenes, szocializmusellenes és peresztrojkaellenes magatartással vádolta. Valószínű, hogy a Legfelsőbb Tanács történetében még nem volt ilyen szenvedélyes, viharos elnökségi ülés. A legfelsőbb szovjet vezetés elképzelhetetlennek tartja a történelmileg kialakított és a szovjet alkotmányban rögzített határok megbontását, mivel az láncreakciót indítana el. Többen – köztük Scserbickij[77] és a Szovjetunió legfelsőbb ügyésze is[78] – sürgették az államhatalmi és belügyi szervek intézkedését az extrém elemek megfékezése érdekében. Andrej Gromiko elismeréssel nyugtázta Mihail Gorbacsovnak a témában kifejezett határozott állásfoglalását.

Az elnökségi ülésen kifejezésre jutott, hogy az átalakítás politikájára nézve nagy veszély a nacionalizmus. Mihail Gorbacsov rezignáltan beszélt az örmény és az azerbajdzsán viszonyról. Kijelentette, hogy a Gornij Karabah körüli válság kirobbanásához köze van a korrupció, a peresztrojka demokratizáló hatásától a pozíciójukat féltő vezetőknek is. Megállapította, hogy az örmény–azerbajdzsáni bizalmi válság nagyon súlyos politikai probléma, amely komolyan veszélyezteti az átalakítás ügyét. A vitában egyértelműen kiderült, hogy Gorbacsov nem tud egy platformon maradni azokkal az örmény értelmiségi képviselőkkel sem, akik pedig a peresztrojka bevezetése idején aktív támogatást nyújtottak neki. Az ülésen az örmény képviselők és Gorbacsov között éles polémia alakult ki. Az örmények konokul és hajthatatlanul a területi rendezés álláspontját képviselték, ami időnként láthatóan Gorbacsovot is kihozta a sodrából.

Rajnai Sándor
nagykövet

Az irat jelzete: MNL OL XIX–J–1–j–1988–97. doboz–00913/4/1988 – Eredeti, gépelt.

7.

Barabás János ideiglenes moszkvai ügyvivő jelentése a Külügyminisztériumnak az örményországi földrengés következményeiről

Moszkva, 1988. december 12.

Magyar Népköztársaság Nagykövetsége   *Szigorúan titkos!*
226/SZT/1988   Moszkva, 1988. december 12.
Készült: 3 példányban   *Tárgy: Az örményországi földrengés*
Központ: 2 példány   *következményei*
Irattár: 1 példány
Előadó: Birnbauer József
Gépelte: Lovas Ildikó

Külügyminisztérium
Budapest

A december 7-én bekövetkezett, Örményországot sújtó földrengés az évszázad egyik legnagyobb természeti katasztrófája, amelynek eddig – a MID[79] hivatalos közlése szerint – negyvenötezer halálos áldozata, sok tízezer sebesültje, sérültje van. A földrengés következtében mintegy félmillióan maradtak fedél nélkül. A keletkezett gazdasági károk feltehetően Csernobilit is meghaladják. Az épületek, lakóházak, üzemek, hivatalok és intézmények helyreállítása legkevesebb két évet vesz igénybe.

Szovjet kompetens kapcsolataink a témát érintve hangsúlyozzák, hogy a kialakult új helyzetben módosítani kell a földrengés előtti célkitűzéseket, különösen az országos lakásépítési és élelmiszerprogram területén. A szovjet népgazdaságnak már a földrengés előtt érzékeny veszteséget okoztak az örményországi és azerbajdzsáni munkabeszüntetések és rongálások.

Megítélésünk szerint számítani lehet arra is, hogy az örményországi földrengés következményei begyűrűznek a magyar–szovjet árucserre-forgalom területére is. Az Örményországba irányuló szovjet szállításokban elsőbbséget fognak élvezni az építőanyagok, a fa és fűrészelt áruk és az elpusztult üzemek berendezései. Ezekhez a szükségletekhez keres majd importlehetőségeket a szovjet külkereskedelem is. Ennek valós mértékét, volumenét még nem ismerjük, de már most fel kellene készülni.

A katasztrófa méreteiről a szovjet tömegtájékoztató a lakosságnak reális tájékoztatást ad. Úgy tűnik, hogy a közvéleményt meglepte az a gyors és hatékony segítségnyújtás, amelyet az USA, Kanada, az NSZK, Anglia, Olaszország, Franciaország, Svédország és más fejlett tőkés országok nyújtanak. Valóságos légihíd alakult ki Jereván és a fejlett tőkés országok fővárosai között. Megérkezett Jerevánba az az izraeli különgép is, amely gyógszert és mentőalakulatot hozott. Úgy látszik, hogy ilyen nagyméretű aktivitásra szovjet részről nem számítottak, mert nem győzik a szállítmányok és mentőcsoporthoz zavartalan fogadását. Jerevánban járt ismerőseink szerint bábeli zűrzavar van a szervezés terén.

A nyugati országoknak ez a szinte demonstratív segítségnyújtása az ellenségkép leépülése irányában is hat, és mintegy szemléltető eszközként támasztja alá Mihail Gorbacsov ENSZ-ben tett megállapítását, hogy száműzni kell az ideológiát az államközi kapcsolatokról. Az új külpolitikai gondolkodás jegyében a szovjet külképviseletek egyenesen szervezik és igénylik a segítséget. Ennek jegyében tartottak sajtóértekezletet a washingtoni szovjet nagykövetségen is. Szovjet részről ma már befolyásolni próbálják a segély összetételét is: valutát, gyógszert, orvosi műszereket és berendezéseket kérnek elsősorban.

A szovjet lakosság tájékoztatást kap a szocialista országok segélyakcióiról is. Az NDK gyógszert, élelmiszert, Csehszlovákia pénzt, Lengyelország takarókat és sátrakat, Jugoszlávia gyógszert és orvosi felszerelést küldött. Kuba vérplazmát és tábortábori kórházat adott. A szovjet televízióban megszólaltatták Fidel Castrót,[80] aki a kubaiak ezreihez hasonlóan maga is adott vért a földrengés sebesültjei részére. A segítséget nyújtó szocialista országok felsorolásában Magyarország még nem szerepelt. A Budapestről december 10-én visszatért Valerij Kubaszov[81] úrhajós tudni vélte, hogy Németh Miklós[82] miniszterelnök eltársaságát táviratban intézett Nyikolaj Rizskovhoz, amelyben kifejezte a magyar kormány készségét segítségnyújtására.[83]

Megjegyzés: A Szovjet Televízió december 12-én 21.00 órakor a Vremja című adásában adott először hírt az MNK segítségnyújtásáról, a társadalmi szervezetekben és üzemekben megindult széleskörű segélyakcióról. Ebben az adásban adtak hírt Grósz Károly[84] részvétlétogatójáról, illetve részvétnyilvánításáról is.

A Szovjetunióban össznépi mozgalom alakult Örményország megsegítésére. A szovjet tömegtájékoztatói eszközök nagyon hatásosan – néha talán eltúlozva is – mutatnak rá az örmény tragédia cementszerű hatására, amikor minden köztársaság a bajba jutott segítségére siet. Ez a soknemzetiségű Szovjetunió egységét szimbolizálja. Az azerbajdzsánok, akik néhány nappal ezelőtt még üldözték az örményeket, most testvéreiknek nevezik őket, és minden lehetséges módon a segítségükre sietnek. Bakuban a pékek egész éjjel kenyeret sütöttek örmény testvéreiknek. Mindenesetre Moszkvában az orosz nemzetiségű ismerőseink nem

győzik hangsúlyozni, hogy minden rosszban van valami jó is. Az Örményországot sújtó földrengés nemcsak pusztítást hozott, hanem csökkentette az örmény-azerbajdzsán nemzetiségi ellentéteket is, bár vasárnap esti TV-interjújában Gorbacsov elvtárs nagy felháborodással ítélte el azokat a mindkét köztársaságban megtalálható szélsőséges nacionalista és peresztrojka-ellenes erőket, melyek még most is szítják a gyűlölködést a másik nép és az oroszok ellen.

A példátlan, a mexikóinál súlyosabb földrengés következményeinek elhárításában a szovjet lakosság érzelmeit kedvezően befolyásoló intézkedés volt, hogy Nyikolaj Rizskov kormányfő azonnal a helyszínre utazott és onnan irányítja a mentési munkálatokat. Hasonlóan jó hatást váltott ki Mihail Gorbacsov és felesége látogatása is a romba dőlő városokban, többek között Leninakánban.[85] amely Jereván után a második legnagyobb örmény város volt, és szinte teljesen elpusztult, mintha atomtámadás érte volna. Leninakánban és Kirovakánban[86] sokan meghaltak a korábban odavezényelt rendfenntartó katonák közül is. Kiegészítésül közöljük, hogy közben a Dél-Koreai Köztársaság is útnak indította segítségállományát, és erről beszámolt a szovjet televízió.

Barabás János
(ideiglenes ügyvivő)

Az irat jelzete: MNK OL XIX–J–1–j–1988–96. doboz–004755/1988 – Eredeti, gépelt.

8.

Szalai Lajos[87] ankarai nagykövet jelentése Horn Gyula külügyminiszternek[88] a török–amerikai kapcsolatban kialakult feszültségről az amerikai törvényhozás örmény genocídiummal kapcsolatos állásfoglalásának tervezete miatt

Ankara, 1989. november 23.

<i>Iktatószám:</i> 67/1989.	Szigorúan titkos!
<i>Készült:</i> 4 példányban	Ankara, 1989. november 23.
<i>Központ:</i> 3 példány	<i>Tárgy:</i> Az ún. örmény genocídiummal
<i>Nagykövetség:</i> 1 példány	kapcsolatos Dole-javaslat miatt kialakult
<i>Készítette:</i> Szabó István II. titkár	feszültség a török–amerikai kapcsolatban

Dr. Horn Gyula úr
külügyminiszter

A nyolcvanas években az Amerikai Egyesült Államok képviselőházában több alkalommal tettek kísérletet arra, hogy az 1915–1923 közötti időszakban Törökországban bekövetkezett úgynevezett örmény népirtásra való megemlékezés jegyében április 24-ét gyásznappá nyilvánítsák. A korábbi évek ilyen törekvései – amelyeket elsősorban az örmény származású amerikai lakosság szavazatai biztosításának szándéka motivált, illetve az örmény lobby ösztönzött – nem jártak sikerrel. Robert Dole-nak,[89] a republikánus szenátus kisebbségi vezetőjének kezdeményezésére a kérdés ezúttal a szenátusban került felvetésre. Támogatta azt a szenátus igazságügyi bizottsága, s minden jel arra mutatott, hogy a Dole-féle törvényjavaslat a szenátorok körében elegendő számú támogatót talál ahhoz, hogy még ebben az évben a szenátus elé kerülhessen. A Dole-javaslatot támogatta többek között Joseph Biden,[90] a szenátus igazságügyi bizottságának elnöke és John Sununu,[91] a Fehér Ház kabinetfőnöke is. November 20-án azonban Robert Dole bejelentette, hogy javaslatával kapcsolatosan egyelőre nem sikerült kompromisszumos formulát kialakítani, s így az valószínűleg leghamarabb 1990 januárjában kerülhet ismét napirendre.

Úgy tűnhetne, hogy a Dole-javaslat és esetleges elfogadása jelentéktelen kérdés, melyben törvényhozók próbálnak ilyen vagy olyan megfontolásból igazságot szolgáltatni az Ottomán Birodalomban elpusztult örmények millióinak. A török–amerikai kapcsolatban emiatt kialakult feszültség azonban azt mutatja, hogy Törökország szempontjából korántsem elhanyagolható jelentőségű kérdésről van szó. Az alábbiakban összefoglaljuk a Dole-javaslat körüli történések tanulságait:

1) Az örmény genocídium bármilyen formában történő felvetésére a mindenkori török vezetés igen érzékeny, mert a török társadalom is az, függetlenül az állampolgárok és a politikai erők pártállásától. Törökország az örmény genocídiumnak nevezett eseményeket elsősorban érzelmi alapokról, a nemzeti büszkeség, önbecsülés szemszögéből közelíti meg és tagadja annak tényét. Kormányzati irányítás alatt álló tudományos intézmények az elmúlt évtizedekben publikációk tömegével próbálták alátámasztani a genocídiummal kapcsolatos állítások megalapozatlanságát. A kérdésben tanúsított érzékenység egyik motívumát képezik azok a számos áldozatot követelő terrorista cselekmények, amelyeket örmények követtek el török külképviseletek munkatársai ellen.[92]

2) Törökország igen gyorsan és hevesen reagált a Dole-javaslat bizottsági támogatására, s retorziós intézkedéseit rögtön két érzékeny területen, a két ország közötti katonai együttműködés terén fogatosította (az úgynevezett közös használatú bázisok korszerűsítésének leállítását, a katonai kontaktusok szüneteltetése, amerikai hadihajók kikötési lehetőségeinek korlátozása, az amerikai légierő törökországi kiképzési lehetőségeinek felfüggesztése). A török köztársasági elnök és a miniszterelnök Bush elnökhöz[93] intézett leveleikben az amerikai adminisztráció határozott fellépését sürgették a Dole-javaslat szemből, számon kérve annak korábbi ígéreteit, valamint a két ország védelmi és gazdasági együttműködési megállapodásának érvényességét 1990 decemberéig meghosszabbító külügyminiszteri levélváltás során rögzített ilyen értelmű – meglehetősen homályosan megfogalmazott – amerikai kötelezettségvállalás teljesítését.

3) A török vezetés gyors és határozott fellépése ellenére a Bush-adminisztrációnak csak hosszabb idő elteltével sikerült elérnie a Dole-javaslat szenátusi beterjesztésének elhalasztását, s késlekedése a török kormányt újabb retorziós lépések kilátásba helyezésére sarkallta. November 19-én Yılmaz külügyminiszter[94] a parlament költségvetési vitájában elhangzott felszólalásában egyértelművé tette, hogy Törökország számára még módosított, enyhébb megfogalmazásban sem fogadható el a Dole-javaslat, s egyáltalán, ha az örmény genocídiummal kapcsolatban bármiféle javaslat az amerikai szenátus elé kerül, a török kormány haladéktalanul újabb megtorló intézkedéseket fogatosít – ismét a katonai együttműködés terén –, amelyek elvezethetnek a kétoldalú védelmi megállapodás egyoldalú felmondásához is. Ugyanaznap Nüzhet Kandemir washingtoni török nagykövet[95] – korábbi külügyi államtitkár – kijelentette: a Dole-javaslat elfogadása esetén a kétoldalú kapcsolatok még jobban megromlanak, mint az 1974. évi ciprusi török intervenciót követő amerikai embargó idején.

Az akkori embargóra utalva Kamran Inan államminiszter[96] úgy nyilatkozott, hogy a közös használatú katonai bázisok működésének felfüggesztésekor az Egyesült Államoknak évi 10 milliárd dollárjába került a Törökországban megszűnt hírszerzési lehetőségek pótlása. Tugay Özceri külügyi államtitkár[97] egy sajtónyilatkozatában szintén úgy vélekedett, hogy a Törökország által szükség esetén fogatosítandó lépések kevésbé érintik a török, mint az amerikai katonai érdekeket. Özceri annak a véleményének is hangot adott, hogy Törökországot mélyen kiábrándította a Bush-adminisztráció erőltetett fellépése a Dole-javaslat szemből, s egyértelművé tette, hogy a török kormány a javaslat bármilyen változatának elfogadását olyan lépésnek tekintené, amely csak az első volna az örményeknek tett engedmények sorában, s ami a törökellenes érzelmek bátorítását, a hivatalos amerikai politikára történő későbbi befolyásyakorlás lehetőségének a megerősítését jelentené.

4) Figyelemreméltó, hogy a Dole-javaslat kapcsolatos huzavonára akkor került sor, amikor a török külpolitika amúgy is számos problémával találta szembe magát (a szomszédos országokkal való kapcsolatok helyzete, a bulgáriai török kisebbséggel kapcsolatos politika külső támogatásának gyengesége), illetve a török kormányfő és a külügyminiszter politikai jövőjét is érintő belpolitikai események voltak napirenden. Más tényezők mellett emiatt is szükségesnek mutatkozott a határozott kormányzati fellépés.

5) A török vezetés érdekeinek megfelelő lépés kialakításában nemcsak a katonai együttműködés zavartalan fenntartásában érdekelt amerikai védelmi minisztérium lobbizott Törökország mellett, hanem azoknak a magántőkés csoportoknak a képviselői is, amelyek közvetlenül érdekeltek az önálló török hadiipar kialakítását

célzó, nagyszabású törökországi üzletekben. (Eddig valamennyi hadiipari tendert amerikai cégek nyertek meg, s több tucat milliárd dolláros beruházások vannak napirenden.)

6) Egymásnak ellentmondó információk vannak arról, hogy milyen szerepet játszott a török érdekek érvényesítésében az amerikai zsidó lobby. Bár a washingtoni izraeli nagykövet Dole szenátor hozzá intézett érdeklődő levelére válaszulva tagadta, hogy a nagykövetségnek bármiféle szerepe volna egy ilyen támogatás szervezésében, s Mesut Yılmaz török külügyminiszter is cáfolta, hogy török–izraeli kormányközi kezdeményezésre került volna sor a kérdésben, valószínűsíthető, hogy informális keretek között a török vezetés közreműködött egyes amerikai zsidó körök támogatásának biztosításában. A közelmúltban igen optimistán nyilatkozott a kétoldalú kapcsolatok fejlesztésének lehetőségeiről az izraeli külügyi szövívő. Október 16–19. között hivatalos török delegáció vett részt a spanyolországi zsidó menekültek 500 évvel ezelőtti törökországi befogadásáról való, Izraelben megtartott megemlékezésen. A Törökországi Zsidóság I. Nemzetközi Kongresszusán, amelyen a török Külügyminisztériumot Riza Türmen nagykövet képviselte, Ekrem Güvenderen Tel Aviv-i török ideiglenes ügyvivő ismertette Yılmaz külügyminiszter üzenetét. Az ottani 60 ezres török zsidóságot képviselő Török Zsidóság Öröksége Alapítvány (MORIT) kezdeményezésére éppen a kongresszuson jelentették be, hogy Horzélia városában létrehozzák a törökországi zsidóság kulturális központját.

Tény, hogy Törökország mindaddig nem biztosította annak a lehetőségét, hogy nagykövetségi státuszt kapjon az ankarai palesztin képviselő. Figyelemreméltó fejlemény, hogy a török vezérkari főnök cáfolta azt a török sajtóban megjelent állítást, miszerint titokban látogatást tett volna Izraelben, miközben néhány nappal ezelőtt az ankarai palesztin képviselő vezetője úgy nyilatkozott: pontos információi vannak „*egyed felsőszintű katonai vezetők*” izraeli látogatásairól. Török sajtóforrás szerint Morton Abramowitz[98] ankarai USA-nagykövet maga is közreműködött a zsidó lobbyhoz tartozó amerikai személyiségek támogatásának biztosításában. Amerikai diplomata megerősítette, hogy Abramowitz hazautazván, a török vezetés további retorziós intézkedések melletti elkötelezettségének tudatában a korábbiaknál határozottabb lépéseket sürgetett.

7) Szükséges megemlíteni, hogy a török–amerikai kapcsolatok 1988–1989-ben az azt megelőző évekhez képest zavartalanabban alakultak. Amerikai részről tettek bizonyos mértékű engedményeket az Egyesült Államokba irányuló török textilipari termékek kvótaemelésével kapcsolatban, csökkentették a katonai célú exporthitelek (úgynevezett FMS-hitelek) kamatait, az évenkénti pénzügyi támogatásban növelték a vissza nem térítendő segélyösszeg arányát, a török kéréseknek megfelelően – ha nem is az igényekkel azonos mértékben – sor került fejlett hadiipari technológia átadására. Szintén a török igényeknek megfelelően – ez év szeptember közepén – amerikai kormányzati támogatással és garanciavállalással sikerült egy, a Lazard Freres and Co., a Salomon Brothers Inc. és a Shearson Lehmann Hutton Inc. vezetésével létrehozott bankkonzorcium révén megoldani 832 millió USD nagyságú török FMS-hitel refinanszírozását, olyan módon, ahogy az 1,5 milliárd dollárnyi török FMS-tartozás esetében 1988 novemberében is történt.

Azzal, hogy a Dole-javaslat várhatóan csupán 1990 elején kerül ismét az amerikai szenátus napirendjére, rövid haladékhöz jutott a Bush-adminisztráció, s a török kormánynak is idő áll rendelkezésére az álláspontját támogatók számának gyarapításához. Egyelőre nem ismeretes, hogy visszavonják-e az ideiglenesen életbe léptetett török retorziós intézkedéseket. Bárhogyan alakul a Dole-kezdeményezés sorsa a jövőben,[99] az amerikai vezetésnek számot kell vetni azzal, hogy az igen határozott török magatartás azt jelzi: nem lesznek könnyűek a legkésőbb 1990 szeptemberében esedékes tárgyalások az év végén lejáró török–amerikai védelmi és gazdasági együttműködési megállapodás megújításáról.

dr. Szalai Lajos
nagykövet

Az irat jelzete: MNL OL XIX–J–1–j–1989–88. doboz–004424/1989 – Eredeti, gépelt.

9.

Birnbauer József ideiglenes moszkvai ügyvivő jelentése Horn Gyula külügyminiszternek az örmény–azeri konfliktusról[100]

Moszkva, 1990. január 24.

Magyar Népköztársaság Nagykövetsége	<i>Szigorúan titkos!</i>
23/SZT/1990	<i>Tárgy: Az örmény–azerbajdzsán konfliktus</i>
Készült: 3 példányban	<i>Érvényes: 1990. április 1.</i>
Központ: 2 példány	<i>Melléklet: 1 lap</i>
Nagykövetség: 1 példány	Moszkva, 1990. január 24.
Gépelte: Bártfai Gáborné	

Horn Gyula úr külügyminiszter

Budapest

A szovjet katonai erő alkalmazása Azerbajdzsánban kiélezte az orosz–azerbajdzsán ellentéteket. Az örmény–azerbajdzsán nemzetiségi területi konfliktusként kezdődő Kaukázuson túli események a két köztársaság viszályából örmény, de különösen azerbajdzsán nemzeti felszabadító, a függetlenség elnyerésére irányuló társadalmi mozgalom fejlődött ki. Az örmények tehetetlenséggel, a segítségnyújtás elmulasztásával, az azerbajdzsánok pedig bűnös részrehajlással vádolják Moszkvát. Mindkét köztársaság népfrontmozgalma napirendre tűzte a teljes szuverenitás kimondását, az Unió kötelékéből történő kiválást. A Moszkvától a központi össz-szövetségi párt- és állami szervektől történő elhatárolódás és különválás útjára lépett az örmény és azerbajdzsán párt- és állami szervek jelentős része is. Össznépi ellenállás van kibontakozóban mindkét köztársaságban. Erre utal az a szokatlan esemény is, hogy az Azerbajdzsán Köztársaság állandó moszkvai képviselője sajtótájékoztatót jelentette be tiltakozását a szuverén Azerbajdzsán Köztársaság elleni szovjet katonai támadás miatt.

Az azerbajdzsán képviselő munkatársai a világ népeire intézett felhívást juttattak el a moszkvai külképviseletekhez, köztük a magyar nagykövetséghez is. A felhívás a világ valamennyi jóakarató emberének segítségét kéri a Szovjetunió fegyveres erőinek a szuverén Azerbajdzsán népe ellen indított katonai agressziója megállításában. A felhívás szerint a szovjet tankok, páncélozott járművek bevetése és gázok alkalmazása következtében előzetes adatok szerint mintegy háromezer halálos áldozat és ötezer sebesült van.[101]

Moszkvában többen osztják azt a véleményt, hogy a szovjet legfelsőbb párt- és állami vezetés hosszas fontolgatás után döntött a katonai eszközök alkalmazása mellett, egyrészt annak a muzulmán világra gyakorolt hatása, másrészt az erő alkalmazásából keletkezett grúz szindróma miatt.[102] Ugyanakkor nyilvánvalónak látszik, hogy a katonai beavatkozás célja nemcsak a pogromok, az örmény–azerbajdzsán gyilkos kilengések megfékezése, hanem elsősorban a szovjet hatalom megvédése, Azerbajdzsán elszakadásának megakadályozása volt.

A katonai döntés súlyosbította a Kaukázuson túli válságot, amelynek bel- és külpolitikai hatása egyre jobban jelen van. Gyakorrikká váltak az azerbajdzsánok radikális hangulatú tüntetései Moszkvában is. A katonai erő alkalmazásának célszerűségét illetően megosztottság, véleményeltérés tapasztalható moszkvai értelmiségi körökben. Az SZKP klubjaiból megalakult Demokrata Platform, amely a reformkommunistákat tömöríti, elítélte az azerbajdzsánok elleni katonai lépést.

Vezető beosztású indiai diplomata véleménye szerint a Kaukázuson túli helyzet az internacionalizálódás felé halad. A témában előbb-utóbb a nemzetközi fórumokon hallatni fogja a hangját Irán, Törökország, Pakisztán és az arab világ.

Szovjet-Azerbajdzsánban hétmillió, a szomszédos Iránban pedig tízmillió azeri él. A MID egyik munkatársa úgy tudja, hogy Rafszandzsáni iráni elnök[103] anyja is azerbajdzsán nemzetiségű.

Bakuban mintegy háromszázezer orosz és százezer zsidó lakosság él.[104] Megbízható információk szerint Samir izraeli kormányfő[105] üzenetet intézett a szovjet vezetéshez, amelyben kérte, hogy a kivándorlók között biztosítsanak elsőséget az Azerbajdzsánban élő zsidó lakosoknak. Izrael kész azonnal befogadni az összes kivándorló azerbajdzsáni zsidót.

Irán, Pakisztán, Törökország, Irak és szinte valamennyi arab ország nyilatkozatban szólította fel a szovjet kormányt, hogy tartózkodjon a vérontástól Azerbajdzsánban. Szovjet szakértők megítélése szerint a Kaukázuson túli helyzet a legsúlyosabb kihívást jelenti Gorbacsovnak. Moszkva az előállott patthelyzetben tanácstalan. Szemtanúk elmondása alapján ítélve a katonai beavatkozás elkésett. Baku elfoglalása, a barikádok feloszlátása sok emberáldozattal járt. Moszkvában az azerbajdzsánok embervesztését mintegy ezer főre becsülik. Nagyok a szovjet csapatok veszteségei is. A tankok Bakuban rengeteg épületet szétlőttek. Baku utcáin százával állnak a tankok és páncélozott járművek. A hadsereg Azerbajdzsán tartós megszállására rendezkedik be. Súlyos gondot jelent az Azerbajdzsán Legfelsőbb Tanács 48 órás ultimátuma, a rendkívüli állapot megszüntetésének követelése. A hadsereg eltökélt szándéka, hogy a köztársaság kiválását megakadályozza. A népfront vezetői illegálisba vonultak. Moszkvában nagyra értékelik az USA és szinte valamennyi nyugati ország szovjet vezetését támogató mérsékelt reagálását. Rendkívül aggasztónak tartják a muzulmán világ egységes és offenzív, harcos kiállítását Azerbajdzsán mellett. Tádzsikisztán, Kirgízia, Türkmenia, Kazahsztán és Üzbegisztán szovjet közép-ázsiai muzulmán köztársaságok még nem hallatják hangjukat.

Moszkvában tudni vélik, hogy az SZKP KB eredetileg január 29-re tervezett ülését a Kaukázuson túli problémák miatt halasztották el február 5–6-ra. A Kaukázuson túli terület súlyos problémái érezhetően elhomályosították és háttérbe szorították a litván pártszakadás gondjait.[106]

Birnbauer József
ideiglenes ügyvivő

Melléklet

A moszkvai azerbajdzsán képviselet orosz nyelvű felhívása a világ népeihez[107]

Moszkva, 1990. január 19–25. között

Felhívás a világ népeihez

A Szovjetunió reguláris csapatai részéről 1990. január 19-én kezdődött és most is folyó katonai agresszió miatt, amely a szuverén Azerbajdzsán Köztársaság területén zajlik az azerbajdzsán lakosság ellen lőfegyverek, tankok, páncélozott járművek, géppuskák alkalmazásával és gáz bevetésével, és amely ártatlan emberek halálához vezetett (előzetes adatok szerint körülbelül 3000 fő halt meg, és több mint 5000-en sebesültek meg), az azerbajdzsán nép a világ népeihez fordul azzal a kéréssel, hogy támogassák a békés lakosság megsemmisítésének leállítására irányuló törvényes követelését. A földön lakó minden ember szívéhez és eszéhez fordulunk, kérjük, védjék meg az azerbajdzsán népet a célirányos megsemmisítéstől.

Védjenek meg minket!

Az irat jelzete: MNL OL XIX–J–1–j–1990–77. doboz–00492/1990 – Eredeti, gépelt.

10.

Birnbauer József ideiglenes moszkvai ügyvivő jelentése Horn Gyula külügyminiszternek az örmény–azeri konfliktusról

Moszkva, 1990. január 30.

Magyar Népköztársaság Nagykövetsége *Szigorúan titkos!*

29/SZT/1990 *Érvényes: visszavonásig!*

Készült: 3 példányban Moszkva, 1990. január 30.

Központ: 2 példány *Tárgy:* Az örmény–azeri helyzet újabb

Nagykövetség: 1 példány *fejleményei*

Készítette: Németh János

Gépelte: Lovas Ildikó

Horn Gyula úr külügyminiszter

Budapest

A szovjet tömegtájékoztatás belpolitikai hírei között továbbra is vezető helyen szerepel az örmény–azerbajdzsán konfliktus. Az utóbbi napokban a központi sajtó hangvétele jelentősen módosult az eseményeket illetően. Kezdetben a moszkvai tömegtájékoztatás igyekezett bizonyos semlegességet tanúsítani az egymással szembenálló felek tevékenységéről szóló tudósításaiban. Ezt a „semleges” hangvételt azonban nem tudta megőrizni a sajtó az Azerbajdzsánban élő oroszok – főleg katonatisztek családjai – elleni atrocitásokról, majd az örményekkel együtt mind több orosz menekültől közölt beszámolóiban.

Mostanra megszapordott azoknak a tudósításoknak a száma, amelyekben az azerbajdzsánok tiltakoznak az oroszellenes vádak ellen. Ezzel együtt megváltozott a szovjet hírközlésben az Azerbajdzsán Népfront tevékenységének értékelése. A pogromokra történt felbujtásban már csak egyes, a Népfront szélsőséges elemeit marasztalják el.[108] s a Népfront egészének az összetűzésekben tanúsított mérséklő szerepét hangsúlyozzák. A központi sajtó a Kaukázuson túli helyzet rendezésében is mindinkább úgy számol az Azerbajdzsán Népfronttal, mint az ország egyik reális tárgyalópartnerével.

A moszkvai sajtóorgánumok közül az Izvesztyija a szélsőséges elemek pogromokra történő felbujtását az Azerbajdzsáni Kommunista Párt Vezirov[109] – Alijev[110] vezette konzervatív szárny művének tekinti. Ezt látszik megerősíteni Vezirov első titkár leváltása.

A múlt hét végén Lukjanov, a SZU[111] Legfelsőbb Tanácsa Elnökségének elnökhelyettese és Nyisanov,[112] a Nemzetiségi Tanács elnökhelyettese találkozott az úgynevezett területközi parlamenti csoport képviselőivel. Újságíró körökből származó értesülésünk szerint Lukjanov is úgy nyilatkozott, hogy el kell fogadni a

népfrontokat tárgyalópartnerként a nemzetiségi problémák rendezésére. A területközi csoport radikális képviselői, Jurij Afanaszjev,[113] Anatolij Szobcsak,[114] Szergej Sztankevics[115] a találkozt követően sajtótájékoztatót tartottak. Az azerbajdzsáni helyzettel összefüggésben a képviselők bírálták a legfelsőbb vezetést. Kifogásolták, hogy a rendkívüli állapot bevezetéséről ismét a vezetés egy szűk csoportja – a Legfelsőbb Tanács Elnöksége – döntött. Nem határozták meg a csapatok bevetésének célját és igénybevételük időtartamát sem. Jurij Afanaszjev az „intervenció” célját az elavult hatalmi struktúra védelmében látja, mert az örmények elleni pogromok megszüntetésére felesleges volt a katonaság bevonulása, mert mint mondotta, az örményeket időközben evakuálták. Az azerbajdzsáni helyzet rendezése érdekében a területközi csoport a népképviselők kongresszusának azonnali összehívását követeli.

Moszkvai értelmiségi körök véleménye szerint Azerbajdzsán és Örményország konfliktusa sok vonatkozásban a libanoni helyzethez hasonlítható. A hosszantartó válság kezelésére, a két köztársaság sajátos problémái és a köztük meglévő vitás kérdések rendezésére a szovjet vezetésnek nincs koncepciója.

Időközben Örményországban az azerbajdzsáni blokád következtében a helyzet mind tarthatatlanabbá válik. Az 1,2-ről 2 millióra duzzadt Jerevánban leállt a melegvíz- és a távfűtési szolgáltatás, de akadódik az ivóvízellátás is. Néhány napja az örmény fővárosban már egyetlen benzinkút sem üzemel. Papírhány miatt korlátozták a sajtótermékek megjelenését. Január 10. óta Örményországba csak néhány vagon jutott el. Ezért a földrengés sújtotta területeken is leállt az építkezés. [116] Az örmény lakosság elégedetlensége egyre nő, mind gyakrabban hallatszanak olyan hangok, hogy mit ér az a hatalom, amely képtelen a rendet biztosítani.

A szovjet belpolitikai propaganda enyhíteni igyekszik a szovjet katonai beavatkozás negatív politikai következményeit, különös tekintettel az Azerbajdzsánból Moszkvába érkező közel negyvenezer orosz menekülte, köztük az orosz tisztek családtagjaira. A televízióban több azeri asszony és férfi fejezte ki az oroszok iránt érzett szeretetét és nagyrabecsülését. A tömegtájékoztatói eszközök anyagaiból is egyértelműen kitűnik, hogy a katonai beavatkozás elkészült, az örmény-azerbajdzsán nemzetiségi viszonyok gondjait nem oldotta meg. Most a rendkívüli állapot megszüntetéséért, a szovjet csapatok kivonásáért folyik a csatározás Moszkva és a helyi politikai erők között.

Birnbauer József
ideiglenes ügyvivő

Az irat jelzete: MNL OL XIX–J–1–j–1990–77. doboz–00492/1/1990 – Eredeti, gépelt.

11.

Györke Sándor[117] moszkvai nagykövet rejteltávirata az örmény fegyveres alakulatok és a szovjet belügyi egységek közötti összecsapásokról

Moszkva, 1990. május 30.

KÜM Távközlési Osztály	Rejtjel Távirat	Szigorúan titkos!
Nagykövetség Moszkva	Azonosító: MOW 20614	232. Rt.

Érkezett: 90. 05. 30. 14:57

Készítette: UN

Ellenőrizte: HA

Múlt hét szombat óta rendkívül feszültté vált a helyzet Örményországban. Különböző örmény csoportok és a belügyi csapatok között kirobbant fegyveres összecsapásokban mintegy harmincan meghaltak, sok a sebesült.

Az események kiindulópontjául a hegyi Karabahban történt incidens, valamint a terület hovatartozása körül újlag fellángolt viták szolgáltak. Május 25-én mintegy 10 ezer ember részvételével tömeggyűlésre került sor Jerevánban, ahol éles kirohanások hangzottak el Azerbajdzsán és a belügyi csapatok tevékenysége ellen. Az örmény népfrontmozgalom egyik vezetője nyíltan felszólította népét, hogy tegyen végre határozott lépéseket, és mindenki, akit egyesít a függetlenség eszméje, ragadjon fegyvert. A feszültség május 28-án érte el csúcspontját, amikor első ízben emlékeztek meg az örmény függetlenség visszaállításának napjáról, ami mostantól a köztársaság nemzeti ünnepe.

A tragikus események egyértelművé teszik, hogy az örmény párt- és állami vezetés, valamint a BM és a KGB helyi szervei nem képesek ellenőrizni a helyzetet. Egyes vezetők részéről erre törekvés sem tapasztalható. A belügyi karhatalmi csapatok egyre terebélyesedő, szervezett fegyveres ellenállással találják szemben magukat. A különböző csoportok közül a legismertebb az örmény nemzeti hadsereg, amely modern, főleg erőszakos úton, lopással, korrupcióval megszerzett fegyverekkel ellátott harcosait Afganisztánt megjárt veteránok képezik ki. A belügyi csapatok, mivel nem kaptak kérelmet a helyi vezetéstől, eddig nem tudták megkezdni a különböző csoportok lefegyverzését. Az április 20-án közzétett, a fegyverek önkéntes beszolgáltatását célzó felhívás eredménytelen maradt.

A szovjet belpolitikai helyzetet vizsgálva szembetűnő, hogy az év elején megkezdődött baltikumi csendes forradalom háttérbe szorította a Kaukázuson túli, sokszor véres eseményeket. Míg a három balti államban kulturáltan, európai módon igyekeznek feloldani a Moszkvával kialakult feszültségeket, addig délen a nemzetiségi és egyéb problémákat erőszakkal próbálják rendezni. Ily módon a helyzet egyre irányíthatatlanabbá válik.

Örményországban a jelek szerint robbanásveszélyes állapot van kialakulóban, ami destabilizálhatja a Kaukázuson túli térséget.

Lássa: I. Területi Főosztály

Gy[örke]

Az irat jelzete: MNL OL XIX–J–1–j–1990–76. doboz–002077/1990 – Eredeti, gépelt.

12.

Györke Sándor moszkvai nagykövet jelentése Jeszenszky Géza[118] külügyminiszternek az örmény-azeri nemzetiségi konfliktus történelmi háttérérol

Moszkva, 1990. november 1.

Magyar Köztársaság Nagykövetsége

584/T/1990

Titkos

Készült: 3 példányban

Érvényességi idő: 1991. május 1.

Központ: 2 példány

1990. november 1.

Nagykövetség: 1 példány

Tárgy: Örmény szemmel az örmény–azerbajdzsáni

Gépelte: Katona Lászlóné

ellentétekről

Készítette: Bencze Imre

Jeszzenszky Géza úr külügyminiszter

Budapest

A hatmillió lakosú, magyarországnyi Azerbajdzsán és a nálánál háromszor kisebb területű és csupán feleannyi lakost számláló Örményország szembenállása a legutóbbi két-három évben a végsőkig kiéleződött. A két köztársaság társadalomkutatói és publicistái egymásnak szögesen ellentmondó őstörténeti, diplomáciai, demográfiai stb. érveket és ellenérveket zúdítanak egymásra.

Az örmények szerint megtévesztő az azeri demográfusoknak az az állítása, hogy a XIX. század végén 407 ezren éltek a mai Örményország területén, és ebből 250 ezer volt az azerbajdzsáni. Ugyancsak hamis az az érv, hogy ekkor a városiakoknak 49,2%-a volt azeri. Az sem felel meg a valóságnak, hogy az 1918-ra 575 ezer főre nőtt azerbajdzsáni kisebbségnek több mint a felét megölték vagy elűldözték otthonából.

Az orosz népszámlálás adataira támaszkodó örmény kutatók szerint 1897-ben 830 ezren éltek örmény földön, és közülük 240 ezer volt a mohamedán; jelentős részük tatár, kurd, perzsa, török stb. (és nem csupán azeri!). Az azerbajdzsánokra egyébként is jellemző, hogy egyértelműen azerbajdzsánként tartják számon a köztársaságuk területén élő mohamedán vallású kurdokat, lezginéket,^[119] cahurokat,^[120] tatárokat stb.^[121] Ezek a nemzetiségek 1916-ban még több százezen voltak képviselve Azerbajdzsánban, az 1979-es népszámláláskor azonban már hírmondójuk sem maradt.^[122] Örmény kutatók szerint ugyanez a torzítás figyelhető meg Jereván esetében is. 1897-ben 29 ezren laktak a mai örmény fővárosban; közülük 13 ezer volt a mohamedán (vagyis 43%), de ezeknek csak a töredéke volt azeri.

1920 decemberében a mai Örményország területén csupán 720 ezer lakos maradt, mivel körülbelül 200 ezer azerbajdzsán és perzsa különböző okok miatt elköltözött örmény földről. Ez egyenes hatása és következménye volt annak, hogy 1918. szeptember 16. és 19. között Bakuban 8988 örményt megölték, 3 és fél ezren elűntek, 31 ezret pedig földönfutóvá tettek (az utóbbiak közül később csak a fele tért vissza egykori lakóhelyére). Erről a moszkvai Pravda „Bakui tragédia” címmel közlő leleplező cikket 1918. szeptember 21-én.

Az örmények példaerejének tekintik a Karabah-beli Susa városának esetét; ez a városka (alig 10 kilométernyire Sztjépanokertől) ma a karabahi azerbajdzsánok fellegrája. A század elején a 40 ezer lakosú Susa a Kaukázuson túli területnek – Tiflisz^[123] és Baku után – harmadik legnépesebb városa volt, ahol örmény volt a lakóknak körülbelül 60%-a. A városban 21 újságot nyomtattak, 19-et örmény és kettőt orosz nyelven. Kiterjedt gazdasági és kulturális kapcsolataik voltak Európa és Ázsia városaival. Mára a városkából az utolsó örményt is kiűzték.

Hasonló a helyzet az ősi örmény kultúra emlékeit őrző Nahicseván esetében is. Törökország kedvében járva, ezt a területet az 1921. márciusi szovjet–török szerződés alapján átadták Azerbajdzsánnak. Ugyanerre a sorsra jutott 1921. július 5-én a nyomasztóan örmény többségű Karabah is.

Az azerbajdzsáni propagandisták szerint – Sztálin^[124] és Mikojan^[125] nyomására – 1948 és 1951 között újabb 100 ezer azerit szorítottak ki Örményországból. Az örmények szerint csupán 58,5 ezer olyan személyről van szó, akik az azeri kormány írásos kívánságára települtek haza anyaországukba.

Az 1988 februárjában megkezdődött incidens-sorozat hatására 200 ezer (más azeri forrás szerint 250 ezer) azerbajdzsáni futott el örmény földről. A menekültek valós száma örmény források szerint 155–158 ezer fő. Az örmények állítása szerint az örmény menekülésáradatot a szumgaiti vérengzés váltotta ki, amit az azerbajdzsáni kisebbségnek Örményországból való önkéntes, erőszakmentes és rendezett hazatelepülése követett. Jellemző, hogy a szumgaiti események után Örményország a területén élő azerbajdzsániaknak csaknem két esztendőn át otthont, megélhetést és zavartalan életet nyújtott.

Az örmény kutatók állítása szerint 1988 februárja előtt Azerbajdzsánban csupán a sztyépanokerti pedagógiai főiskolán volt örmény nyelvű kar, ugyanakkor itt azeri nyelvű kar is működött, noha Karabah területén elenyésző az azeriek száma.

Az örmény nyelv és kultúra háttérbe szorítása nyilvánvaló. Bakuban, ahol a 70-es és 80-as években több mint 215 ezer örmény élt, bezárták az örmény nyelvű színházat, az örmény pedagógiai főiskolát, leállították a tévé örmény nyelvű adását, a városban megszüntettek 76 örmény nyelvű iskolát.

Ugyanakkor Jerevánban, ahol csupán 2,3 ezer főt számlált (1979) az azeri kisebbség, két iskolát, színházat és nyelvi-irodalmi kart tartottak fenn számukra. Az azeri fiatalok közül sokan azerbajdzsáni főiskolákon tanultak, majd hazatérésük után képesítésüknek megfelelően Örményországban kaptak munkát. Többek között ennek is volt köszönhető, hogy 1959 és 1979 között az örmény földön élő azeriek száma másfélszeresére nőtt.

Igaz, a bakui és karabahi örmény fiatalok is tanulhattak Örményországban, de az azerbajdzsáni hatóságok legtöbbszörre nem engedték őket vissza, hogy szülőhelyük munkahelyein dolgozzanak.

Az Azerbajdzsánban lakó örmények jogait csorbították. Az iskolákban nem taníthatták az örmény nép történelmét, nem kaphattak örmény könyveket, gátolták az örmény újságokra és folyóiratokra való előfizetést stb. Különböző ürüggekkel lényegében megtiltották az Örményország és Karabah közötti kulturális kapcsolatokat. Karabah számos örmények lakta településében akadozik a rádió és a tévé vételi lehetősége. Sok helyütt nincs örmény nyelven működő klub, könyvtár és számos helyen nincs örmény nyelvű filmvetítés.

Összefoglalásképp: a közeljövőben aligha várható a végletekig kiélezett azeri–örmény ellentétek elsimítása vagy mérséklése. A szovjet hadsereg jelenléte csillapítja ugyan a forrófejúeket, de a központi befolyás gyengülésével alkalmasint fokozódni fog az anarchikus, öldöklésbe torkolló összezapás veszélye.

Györke Sándor
nagykövet^[126]

Az irat jelzete: MNL OL XIX–J–1–k–1990–90. doboz–008728/1990 – Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Az államigazgatás felsőbb szervei, Külügy, Külügyminisztérium, Általános iratok – Eredeti, gépeit.

[1] Lásd erre az MSZMP központi orgánumban megjelent tudósítást. Örmény nacionalisták megmozdulása az Azerbajdzsáni SZSZK-ban. SZKP KB: Következetes, lenini nemzetiségi politikát. *Népszabadság*, 1988. február 24. 2. Jellemző, hogy a híradás „szélsőséges elemeknek” bélyegezte a követelésüket megfogalmazó karabahi örményeket. Nem sokkal később a *Népszabadság* megírta, hogy a nemzetközi és hazai tekintélynek is örvendő Andrej Szaharov akadémikus is síkraszállt Karabah Örményországhoz csatolása mellett. DUNAI PÉTER: Továbbra is feszült a helyzet Sztjépanokertben. Szaharov levele Gorbacsovhoz. Bírálát az események sajtójáról. *Népszabadság*, 1988. március 31. 2.

[2] Lásd erre például DUNAI PÉTER: Örmények és azerbajdzsánok. *Népszabadság*, 1988. március 5. 10.; Uő: A Pravda a karabahi eseményekről. *Népszabadság*, 1988. március 22. 2.; A karabahi események háttere. *Népszabadság*, 1988. április 5. 3.; MIKLÓS GÁBOR: Karabah. *Népszabadság*, 1988. április 6. 4.

[3] Erre lásd *Politikatörténeti olvasókönyv. Dokumentumok a romániai magyar kisebbség történetének tanulmányozásához*. Szerkesztette: VINCZE GÁBOR. Csíkszereda, 2011. Bevezető: XXV–XXVI. tábla; *Holtvágányon. A Ceaușescu-rendszer magyarságpolitikája. II. 1974–1989*. Összeállította és a bevezető tanulmányt írta: NOVÁK CSABA. Csíkszereda, 2016, 17–25.; BÁRDI NÁNDOR: Románia magyarságpolitikája 1918 és 1989 között. In: *Magyarok Romániában (1990–2015). Tanulmányok az erdélyi magyarságról*. Szerkesztette: BÁRDI NÁNDOR – ÉGER GYÖRGY – FILEP TAMÁS GUSZTÁV. Kolozsvár, 2020, 23–24.

[4] Köztük e sorok írója is, akkor még 14 éves kamaszként.

[5] Erre részletesen lásd SZEKÉR NÓRA: Átkelés a Rubiconon. Az Erdély-tüntetés 1988-ban. *Rendszerváltó Archivum*, 2018/2. 4–13.

- [6] Az Azerbajdzsán SZSZK napjai. *Magyar Nemzet*, 1988. október 18. 3. A programsorozat további eseményeire lásd Azerbajdzsán kulturális napok hazánkban. *Magyar Nemzet*, 1988. október 27. 7.
- [7] Sztvetlana Kaszumova (1938–2009): azeri pártfunkcionárius, állami vezető, 1983–1988-ban az Azerbajdzsán KP KB titkára, 1988–1990-ben az Azerbajdzsán KP Bakui Városi Bizottságának első titkára, majd 2000-től haláláig az Azerbajdzsán Köztársaság Központi Választási Bizottságának elnökhelyettese.
- [8] Németh Miklós megbeszélése Sztvetlana Kaszumovával. *Népszava*, 1988. október 20. 5.
- [9] Barabás János moszkvai ideiglenes ügyvivő jelentése a Külügyminisztériumnak. Moszkva, 1988. október 21. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL), Az államigazgatás felsőbb szervei (a továbbiakban: MNL OL XIX), Külügy (a továbbiakban: MNL OL XIX-J), Külügyminisztérium (a továbbiakban: MNL OL XIX-J-1), TÜK iratok (a továbbiakban: MNL OL XIX-J-1-j KÜM TÜK), 1988. 95. doboz, 004295/1988. sz. Az iratot sorozatunk II. részében teljes terjedelemben közöljük.
- [10] Erre lásd például „A történelem minket igazol”. Péter József interjúja Sztvetlana Kaszumovával. *Ország-Világ*, 1988. október 26. 6.
- [11] Lásd az SZKP KB a mezőgazdaságról és a Karabah-vidék fejlesztéséről. *Népszabadság*, 1988. március 25. 2.; Moszkvában határozatot hoztak Karabah fejlesztésének meggyorsítására. A helyi vezető szervek határozottan fojtják el a nacionalizmus bármely megnyilvánulását. *Népszabadság*, 1988. március 29. 3.
- [12] THOMAS DE WAAL: *Black Garden. Armenia and Azerbaijan through Peace and War*. New York – London, 2003, 70–71.
- [13] SVANTE E. KORSELL: *The Nagorno-Karabakh Conflict*. Uppsala, 1999, 22–23.
- [14] Anatolij Merkulov feljegyzése az UKP KB számára Grósz Károly kárpátaljai látogatásáról. Kijev, 1989. április 5. Centralnij derzsavnij arhiv gromadszkij objednany Ukraini (CDAVO Ukraini), f. 1, op. 32, szpr. 2664, ark. 50–53. Az idézett hely: ark. 50.
- [15] Az aradi találkozóra részletesen lásd MEDGYESI KONSTANTIN: Tizenhét perc, ami megtörte Grósz Károly karrierjét. *Betekintő*, 2019. 3. sz. 5–29.
- [16] Lásd erre például az MTI 905336. azonosítószámú, az interneten is fellelhető fényképfelvételét: <https://archivum.mtva.hu/photobank/item/MTI-FOTO-V3f5L1J4UjBaMVhOUjdMSVJTUjWZ4QT0Q> (Utolsó letöltés ideje: 2021. január 28.)
- [17] A biliszi eseményekre részletesen lásd ALEKSZANDR OSZTROVSKIJ: *Gluposztyi ili izmena? Rasszledovanyie gibeli SZSZSZR*. Moszkva, 2001, 226–235.
- [18] WAAL: i. m. 10–12.; KORSELL: i. m. 14–15.
- [19] VAHID YOUSEFI – KÓBORI JUDIT: Az örménység viszontagságos története az ókortól napjainkig. *Valóság*, 2017. 4. sz. 30–31.
- [20] NAMIK ALIJEV: *A nemzetközi jog és a hegyi-karabahi konfliktus*. Budapest, 2011, 13–14.
- [21] GEORGE A. BOURNOUTIAN: *The 1823 Russian Survey of the Karabagh Province. A Primary Source on the Demography and Economy of Karabagh in the Early 19th Century*. Costa Mesa California, 2011.
- [22] Az egykori Karabahi Kánság területét 1823-tól Karabahi provincia néven tagolták az Orosz Birodalom területi állományába, majd az 1867-ben megalakított Jelizavetpoli kormányzóság közigazgatási területéhez csatolták.
- [23] ALEKSZEJ ZVEREV: Nagornij Karabah i armjano-azerbajdzsanzskij konflikt (1988–1994). In: *Contested Borders in the Caucasus*. Edited by: BRUNO COPPIETERS. Brussels, 1996, 10–12.
- [24] GALINA SZTAROVJTOVA: *Nacionalnoe szamoopregyelenie. Podhodi k izucsenyiju szlucsajev*. Szankt-Petyerburg, 1999, 41.
- [25] ZVEREV: i. m. 10–12.
- [26] Ezt vö. az 5. sz. irat mellékletének táblázatával.
- [27] KORSELL: i. m. 11.
- [28] OSZTROVSKIJ: i. m. 138.
- [29] KORSELL: i. m. 11.
- [30] MERENICS ÉVA: Az örmény népirtás kibeszélése kezdetének társadalmi és politikai feltételei az Örmény Szovjet Szocialista Köztársaságban. *Kisebbségkutatás*, 2014. 3. sz. 158–159.
- [31] Muradian tevékenységére részletesen lásd WAAL: i. m. 16–18.
- [32] A csardahlu eseményekre részletesen lásd GRIGORJAN, MARINA: Csardahlu. Pervij iszhod 25 let szpusztyja. *Golosz Armenyii*, 2012. december 13. 1. <https://www.golosarmenii.am/article/17019/chardaxlu-pervij-iszhod-25-let-spustya> (Utolsó letöltés ideje: 2021. január 28.)
- [33] IGOR BABANOV – KONSZTANTYIN VOEOGYIN: *Karabahszkij krizisz*. Szankt-Petyerburg, 1992.
- [34] Rajnai Sándor moszkvai nagykövet is jól látta, hogy alapvetően ezek voltak a mozgatórugói az SZKP XIX. pártértekezletén a nemzetiségi kapcsolatok rendezéséről szóló határozat meghozatalának.
- [35] Egy-egy kivételtől eltekintve az örmény és azeri tulajdonveveket a magyar fonetikus kiejtés szerint írtuk át, a török tulajdonveveket pedig a mai modern török nyelvben is használatos diakritikus jelek alkalmazásával. Egy-egy alacsonyabb beosztású diplomata vagy politikus személyét nem tudtuk azonosítani.
- [36] Barabás János (1940–?): diplomata, 1983–1989-ben a moszkvai magyar nagykövetség tanácsosa, 1990. február 15-től 1991. október 1-ig a Külügyminisztérium Politikai Elemző és Tájékoztatási Főosztályának vezetője, 1991–1996 között a Külügyminisztérium Dokumentációs és Iratkezelési Főosztályának vezetője, 1996–2000 között iszlamabadi nagykövet. Részletes életrajzát lásd *Diplomaták a változó világban. Főkonzulok, követek és nagykövetek 1945–1990*. Szerkesztette: GECSÉNYI LAJOS – BARÁTH MAGDOLNA. Bp., 2015 /Magyar történelmi emlékek. Adattárak/, 136.
- [37] Azerb. Laçin, örm. Berdzor.
- [38] Sic! Nem teljesen világos, hogy itt az „Örmény Köztársaság” véletlen elírás eredménye, vagy a jelentés készítője, Szilágyi György az autonóm Karabah területét összeadta az Örmény SZSZK területével, és ebből számította ki annak százalékarányát.
- [39] Andrej Andrejevics Gromiko (1909–1989): szovjet politikus, diplomata, 1957. február 15-től 1985. július 2-ig a Szovjetunió külügyminisztere, 1985. július 2-től 1988. október 1-ig a Szovjetunió Legfelső Tanácsa Elnökségének elnöke.
- [40] Georgij Petrovics Razumovszkij (1936–): szovjet pártfunkcionárius, 1985–1988 között az SZKP KB Pártszervezeti és Pártmunka Osztályának vezetője, 1986. március 6-tól 1990. július 13-ig az SZKP KB titkára, egyúttal 1988–1990 között az SZKP KB Pártépítési és Káderpolitikai Osztályának vezetője, majd Pártépítési és Káderpolitikai Bizottságának az elnöke.
- [41] Pjotr Nyilovics Gyemicsev (1918–2010): szovjet pártfunkcionárius, 1964. november 16-tól 1988. szeptember 30-ig az SZKP KB Politbüro tagjelöltje, egyúttal 1986. június 18-tól 1988. október 1-ig a Szovjetunió Legfelső Tanácsa Elnökségének első elnökhelyettese.
- [42] Karen Demircsian (1932–1999): örmény kommunista pártfunkcionárius, állami vezető, 1974. november 27-től 1988. május 21-ig az Örmény KP KB első titkára, majd a független Örményországban 1999. május 30-tól parlamenti képviselő, 1999. június 10-től az Örmény Parlament elnöke. 1999. október 27-én egy örmény újságíró meggyilkolta a képviselőház üléstermében.
- [43] Páldi András (1927–): diplomata, 1977–1982 között a moszkvai nagykövetségen tanácsos, 1983–1986 között a Külügyminisztérium Gazdaságpolitikai Osztályának vezetője, 1986. július 7-től 1992. március 21-ig főkonzul, a kijevei főkonzulátus vezetője, 1992. március 21-től november 10-ig kijevei nagykövet.

Életrajzát részletesen lásd GECSÉNYI – BARÁTH: i. m. 233. Diplomáciai szolgálatára lásd PÁLDI ANDRÁS: *Egyre távolabb Moszkvától.* Bp., 1996.

[44] Anatolij Ivanovics Lukjanov (1930–2019): szovjet pártfunkcionárius, 1987. január 28-tól 1988. szeptember 30-ig az SZKP KB jogi és igazgatási ügyekért felelős titkára, 1990. március 15-től 1991. szeptember 4-ig a Szovjetunió Legfelső Tanácsának elnöke.

[45] Csingiz Ajtmatov (1928–2008): kirgiz származású szovjet író, 1958-ban megjelent *Dzsamila szerelme* című novellájával világhírnévre tett szert. A peresztrojka idején az egyik legbefolyásosabb szovjetunióbeli író, 1988–1990 között az *Inosztannaja Lityeratura* főszerkesztője, 1966–1989 között a Szovjetunió Legfelső Tanácsa Nemzetiségi Tanácsának kirgiz küldötte, 1989–1991 között a Szovjetunió népi küldötte és a Szovjetunió Elnöki Tanácsának tagja, a Szovjet Írószövetség és a Kirgiz Írószövetség Titkárságának tagja.

[46] Rajnai Sándor (1922–1994): kommunista titkosszolgálati vezető, hírszerző, diplomata. 1957. áprilistól a Belügyminisztérium Politikai Nyomozó Főosztály helyettes vezetője. Az 1956. évi forradalom leverése után a Kádár-kormány megbízásából irányította a forradalom vezető személyiségeinek letartóztatását, Romániában ő tartóztatta le és szállította onnan magyar vizsgálati börtönbe Nagy Imrét és társait. 1962-től a moszkvai magyar nagykövetségen tanácsos, 1964-től első beosztott, 1966-ban visszahívták belügyi állományba. 1978–1982 között bukaresti, 1982. augusztustól 1989. júniusig moszkvai nagykövet. Teljes életrajzát lásd GECSÉNYI – BARÁTH: i. m. 242.

[47] Mihail Szergejevics Gorbacsov (1931–): szovjet pártfunkcionárius, állami vezető, 1985. március 11-től 1991. augusztus 24-ig az SZKP KB főtitkára, egyúttal 1988. október 1-től 1991. december 25-ig a Szovjetunió államfői testületeinek elnöke, államelnök, a Szovjetunió Legfelső Tanácsa Elnökségének elnöke, a Legfelső Tanács elnöke, a Szovjetunió elnöke.

[48] Kiss János (1934–?): diplomata, 1986–1989 között a Külügyminisztérium I. Területi Főosztályának vezetője. Részletes életrajzát lásd GECSÉNYI – BARÁTH: i. m. 200.

[49] Sic! Helyesen: Nahicseváni Kánság. 1747–1828 között fennálló államalakulat, melynek politikai vezető rétege a muszlim vallású török etnikai rétegből került ki.

[50] Sic! Helyesen: Karabahi Kánság. A történetére részletesebben lásd a bevezetőt.

[51] Alekszandr Szergejevics Gribojedov (1795–1829): orosz diplomata, államtanácsos, költő, író. 1818–1829 között kisebb megszakításokkal és különböző rangban a cári Oroszország Perzsiába akkreditált diplomatája. 1828–1829-ben a cári Oroszország Tabrizban székelő diplomáciai képviselőtének vezetője, miniszterrezidens, nagykövet. Legismertebb műve az 1824-ben megjelent *Az ész bajjal jár* című verses komédia.

[52] 1988. március 1-jén Sztjepanakertben létrehozott örmény társadalmi-politikai szervezet, amely hivatalosan az örmény kulturális és történelmi emlékek ápolását tűzte zászlajára, valódi célja azonban Karabah státusának megváltoztatása, Azerbajdzsán állami szervezetétől történő elválasztása volt. Vezetője Arkagyij Manucsarov (1931–2008) sztjepanakerti gyárigazgató volt.

[53] Az 1988. február 22-i, ún. „aszkeráni összetűzésről” van szó. Ezen a napon a Hegyi-Karabah Autonóm Tartománnyal szomszédos Agdam város azeri lakói felkerekedtek, hogy Sztjepanakertben elégtételt vegyenek az örményeken, amiért – állítólag – tömegesen üldözik el az azeri lakosokat Karabahból. A tömegnek a már karabahi területen fekvő Aszkerán (vagy Aszkelán) városánál azeri rendőrök és örmény ellentüntető állták útját. Az összecsapások során mintegy ötvenen megsebesültek, két azeri nemzetiségű életét veszítette, egyes források szerint egyiküket egy azeri rendőr golyója sebesítette halálra. Ez volt az első halálos áldozattal járó esemény a karabahi konfliktus kiújulása, 1987 óta.

[54] 1983. december 13-tól 1989. október 31-ig Turgut Özal (1927–1993) Törökország miniszterelnöke.

[55] Nyikolaj Ivanovics Rizskov (1929–): szovjet állami vezető, 1985. szeptember 27-től 1991. január 14-ig a Szovjetunió Minisztertanácsának elnöke.

[56] Vlagyimir Iljics Lenin (1870–1924): bolsevik forradalmár, politikus, 1917. október 29-től 1924. január 21-ig az Oroszországi Szovjet Szocialista Szövetségi Köztársaság (OSZSZSZK) Népbiztosai Tanácsának elnöke, a bolsevikok uralta szovjet államszövetség tényleges vezetője.

[57] Musztafa Kemal Atatürk (1881–1938): török állami vezető, 1920. április 4-től 1923. október 29-ig a Nagy Nemzetgyűlés elnöke, 1923. október 29-től 1938. november 10-ig a Török Köztársaság elnöke.

[58] Az 1921. március 16-án a Nagy Török Nemzetgyűlés kormánya és az OSZSZSZK között Moszkvában aláírt barátsági és testvériségi egyezményről van szó, amely megállapította Törökország északkeleti határait. Ennek értelmében a Jereváni kormányzóság Nahicseváni járása az Azerbajdzsán SZSZK protektorátusa alá került.

[59] Ruhollah Muszavi Homeini (1902–1989): iráni vallási és politikai vezető, 1979. december 3-tól 1989. június 3-ig Irán ajatollahja, az ország vallási előljárója és tényleges politikai vezetője.

[60] Ronald Reagan (1911–2004): 1981. január 20-tól 1989. január 20-ig az Amerikai Egyesült Államok elnöke.

[61] Erre lásd a 8. számú dokumentumot!

[62] Közülük a legközelebb Abel Aganbegian (1932–) közgazdász, akadémikus állt Mihail Gorbacsovhoz, aki 1985–1991-ben a szovjet pártfőtitkár gazdasági kérdésekben illetékes főtanácsadója, bizalmasa volt.

[63] A szumgaiti pogromra lásd a 3. és 4. számú dokumentumot!

[64] Az Azerbajdzsán SZSZK második legnagyobb városa, 1918–1935 között a neve Gandzsa, 1935-től 1989-ig Kirovabad, majd 1989-től ismét visszakapta a történelmi elnevezését (Gandzsa).

[65] Vagyim Andrejevics Medvegyev (1929–): szovjet közgazdász és pártfunkcionárius, 1984–1989 között a Szovjetunió Legfelső Tanácsának küldötte az Azerbajdzsán SZSZK képviselőtének, 1986. márciustól 1990. júliusig az SZKP KB titkára, egyúttal 1986–1988 között az SZKP KB Nemzetközi Osztályának (Szocialista Országok Kommunista és Munkáspártjai Osztálya) vezetője.

[66] 1955. szeptember 30-tól 1994. augusztus 18-ig I. Vazgen (1908–1994) az Örmény Apostoli Egyház katolikosza.

[67] A közlemény másolata megtalálható a jelentés mellett, melyet nem közlünk.

[68] Sic! A Karabah-hegyvidék Autonóm Tartomány rövidítése.

[69] A mellékletben foglalt adatokat és információkat vö. Karen Hacsaturov professzor magyar sajtóban is megjelent állításaival. Eszerint noha a Hegyi-Karabah Autonóm Körzet az Azerbajdzsán SZSZK területének 5%-át, lakosságának 3%-át teszi ki, a köztársasági beruházások volumenének csupán 1%-át fordították gazdaságának fejlesztésére. Különösen elmaradt az ipar, és mindez szociális igazságtalanságot szült a tartomány és a köztársaság egyéb területein élő lakosok között, ami ráadásul nemzeti köntösből is jelentkezett. Lásd Karabah titkai. *Amerikai Magyar Szó*, 1988. május 5. 4.

[70] Birnbauer József (1931–2009): diplomata, 1982–1988 között a Külügyminisztérium I. Területi Főosztályának helyettes vezetője. 1988-tól 1992-ig a moszkvai nagykövetségen szolgált első beosztottként, 1989. május 30-tól rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter.

[71] AZ SZKP XIX. ösz-szövetségi pártértekezletét 1988. június 28. – július 1. között tartották Moszkvában. Az értekezlet öt határozatot fogadott el, köztük az úgynevezett *Nemzetiségi kapcsolatokról* című rezolúciót. Ez nem tartalmazott külön kitételeket az örmény–azeri nemzeti ellentétekre vonatkozóan, hanem általánosságban mondta ki, hogy meg kell különböztetni az igazi nemzeti érdekeket és azok nacionalista fordításait, illetve minden nemzeti kizárólagosságra való törekvés megengedhetetlen, és a nacionalizmussal, a sovinizmussal a lenini hagyomány szellemében kell küzdeni.

[72] Dzsamil Gulijev (1927–2010): azeri történész, politikus, 1980-tól az Azerbajdzsán Tudományos Akadémia tagja, 1972–1978 között az Azerbajdzsán Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének igazgatója, 1976-tól 1990-ig az Azerbajdzsán Tudományos Akadémia alelnöke.

[73] A Nagy Októberi Szocialista Forradalom.

[74] Szergej Mironovics Kirov (1886–1934): szovjet forradalmár, pártfunkcionárius, 1921 júliusától 1926 januárjáig az Azerbajdzsán KP első titkára, 1927. november 1-től 1934. december 1-ig az OKP Leningrádi Területi Bizottságának első titkára. Ő volt az Azerbajdzsán KP első titkára, amikor 1923. július 7-én az Azerbajdzsán

SZSZK többségében örmények által lakott területeiből létrehozták a Hegyi-Karabah Autonóm Körzetet.

[75] Alekszandr Nyikolajevics Jakovlev (1923–2005): politikus, akadémikus, Mihail Gorbacsov egyik legközelebbi munkatársa, a peresztrojka egyik ideológusa, 1986. március 6-tól 1990. július 13-ig az SZKP KB Politbűrójának a tagja, egyúttal a Központi Bizottság ideológiai munkáért, tájékoztatásért és kultúráért felelős titkára, 1991 januárjától 1991 júniusáig a Szovjetunió elnökének főtanácsadója.

[76] Vitalij Alekszejevics Korotics (1936–): szovjet író, költő, újságíró, 1966–1969 között a Szovjet Írószövetség Vezetőségének tagja és az Ukrán Írószövetség titkára, 1981-től 1991-ig a Szovjet Írószövetség titkára, 1986 májusától 1991 augusztusáig a népszerű, ellenzéki hangvételű *Ogonyok* főszerkesztője.

[77] Vlagyimir Jakovlevics Scserbickij (1918–1990): szovjet politikus, pártfunkcionárius, 1972. május 25-től 1989. szeptember 28-ig az Ukrán Kommunista Párt Központi Bizottságának első titkára, 1971. április 9-től 1989. szeptember 20-ig az SZKP KB Politbűrójának tagja.

[78] 1988. május 25-től 1990. október 15-ig Alekszandr Jakovlevics Szuharev (1923–) a Szovjetunió főügyésze.

[79] Orosz betűszó, a Szovjetunió Külügyminisztériumának orosz nyelvű rövidítése: Minyisztjersztvo Inosztannih Gyel (MID).

[80] Fidel Castro (1926–2016): kubai kommunista forradalmár, politikus, az általa vezetett Forradalmi Hadsereg 1959. január 1-jén vette át a hatalmat, 1959-től 1976-ig miniszterelnök, 1976-tól 2008-ig államelnök.

[81] Valerij Nyikolajevics Kubaszov (1935–2014): szovjet repülőtiszt, űrhajós, életének harmadik űrrepülésére 1980. május 26. – június 3. között került sor Farkas Bertalan magyar űrhajóssal együtt a Sojuz-36 fedélzetén.

[82] Németh Miklós (1948–): közgazdász, politikus, 1988. május 22-től 1989. október 7-ig az MSZMP Politikai Bizottságának tagja, 1988. november 24-től 1989. október 23-ig a Magyar Népköztársaság Minisztertanácsának elnöke, 1989. október 24-től 1990. május 23-ig a Magyar Köztársaság ideiglenes miniszterelnöke.

[83] A Magyar Népköztársaság Minisztertanácsa 1988. december 29-i, 3318/1988. számú határozatában elrendelte, hogy a kereskedelmi miniszter koordinálásával 1000 darab Tajga típusú lakócsokit juttassanak el Örményországba. A kereskedelmi és a szociális és egészségügyi miniszternek a Magyar Nemzeti Bank alelnökével karöltve 1989. február hónapban jelentést kellett tennie a Minisztertanácsnak a földrengés-károsultak részére a különböző forrásokból összegyűjt adományok összegéről. Lásd MNL OL XIX–J–1–k–1989–109. doboz–385/1989.

[84] Grósz Károly (1930–1996): pártfunkcionárius, állami vezető, 1987. június 25-től 1988. november 27-ig a Magyar Népköztársaság Minisztertanácsának elnöke, 1988. május 22-től 1989. október 7-ig az MSZMP KB főttitkára.

[85] Az Örmény SZSZK második legnagyobb városa, 1837-től 1924-ig Alekszandropol a neve, majd 1924-től Vlagyimir Lenin tiszteletére Lenínakánra keresztelték. 1991 elején visszakapja az orosz hódítás előtti Kumajri nevet, majd még ugyanabban az évben, Örményország függetlenné válása után Gumrire (vagy Gjumri) változtatják a hivatalos nevét.

[86] Az Örmény SZSZK harmadik legnagyobb városa, 1935-től 1992-ig Kirovakan, ma Vanadzor.

[87] Szalai Lajos (1932–?): diplomata, rendkívüli és meghatalmazott nagykövet, 1985. október 1-től 1989. október 17-ig az ankarai nagykövetség vezetője. Részletes életrajzát lásd GECSÉNYI – BARÁTH: I. m. 260.

[88] Horn Gyula (1932–2013): közgazdász, politikus, 1989. május 10-től 1990. május 23-ig külügyminiszter, majd 1994. július 15-től 1998. július 6-ig miniszterelnök.

[89] Robert Joseph Dole (1923–): republikánus párti amerikai politikus, 1961–1969 között a képviselőház tagja, 1969. január 3-tól 1996. június 11-ig szenátor Kansas színeiben. 1980-ban és 1988-ban a Republikánus Párt elnökjelölti választásán jelölt, 1996-ban a Republikánus Párt jelöltje az elnökválasztáson.

[90] Joseph Biden (1942–): demokrata párti politikus, 1973-tól 2009-ig szenátor, 1987–1995 között a szenátus igazságügyi bizottságának elnöke, 2009. január 20-tól 2017. január 20-ig Barack Obama alelnöke, 2021. január 20-tól az Amerikai Egyesült Államok elnöke.

[91] John Henry Sununu (1939–): republikánus párti politikus, 1989. január 20-tól 1991. december 15-ig, George Bush elnöksége alatt a Fehér Ház kabinetfőnöke.

[92] Az 1975-ben Bejrútban megalakult ASALA nevű örmény terrorszervezet 1975 és 1989 között körülbelül 65 merényletet követett el főleg török diplomáciai célpontok ellen. Az ASALA egyik utolsó akciója az 1991. december 20-án a budapesti török nagykövet ellen elkövetett sikertelen merénylet volt. Az ASALA a különféle felhívásait, politikai követeléseit, proklamációit egyes alkalmakkor a magyar külképviseletekhez is eljuttatta. Lásd erre például Misur György római nagykövet jelentését a Külügyminisztériumnak az ASALA Franciaországból postai úton a nagykövetséghez eljuttatott felhívásáról. Róma, 1987. március 9. MNL OL XIX–J–1–k–1987–52. doboz–184–16/1987. Lásd még Sztankovics Imre bejrúti nagykövet jelentését a Külügyminisztériumnak a Dasnak Forradalmi Mozgalom nagykövetséghez eljuttatott kommunikációjáról. Bejrút, 1986. január 23. MNL OL XIX–J–1–k–1986–63. doboz–11.360/1986.

[93] George Herbert Walker Bush (1924–2018): republikánus párti politikus, 1989. január 20-tól 1993. január 20-ig az Amerikai Egyesült Államok elnöke.

[94] Ahmet Mesut Yılmaz (1947–2020): török politikus, 1991–2002 között a Haza Párt elnöke, 1987. december 22-től 1991. február 20-ig külügyminiszter, 1991-ben, 1996-ban, majd 1997–1999 között miniszterelnök.

[95] Nüzhet Kandemir (1934–2016): török diplomata, 1987–1989 között külügyi államtitkár, 1989-től 1998-ig washingtoni nagykövet.

[96] Kámran İnan (1929–2015): török politikus, 1987–1991 között államminiszter.

[97] Tugay Özçeri (1939–2003): török diplomata, 1989–1991 között külügyi államtitkár.

[98] Morton Isaac Abramowitz (1933–): amerikai diplomata, 1989–1991 között ankarai nagykövet.

[99] Robert Dole két ízben is, 1990. február 23-án és 27-én megpróbálta keresztülvinni a szenátuson a 212. számú határozattervezetet, ám azt a szenátus demokrata és republikánus szavazatokkal egyetemben mindkét alkalommal megvétózta. Erre részletesen lásd JULIEN ZARIFIAN: Robert Dole and the Armenian Genocide. From Dr. K to Mr. Byrd. In: *AJS Occasional Papers Nr. 16*. Göttingen, 2019.

[100] A jelentés nyomán a kormány 1990. január 29-én kommunikékat adott ki, melyben kifejezte a Magyar Köztársaság kormánya és a magyar közvélemény növekvő aggodalmát a kaukázusi politikai fejlemények miatt. A közlemény leszögezte: a magyar kormány bízik abban, hogy a Kaukázus népei a problémáikat békésen és demokratikus keretek között oldják meg. Lásd MNL OL XIX–J–1–k–1990–89. doboz–6525/1990.

[101] Birnbauer József ugyancsak január 24-én egy rejtjeltáviratot is küldött a Külügyminisztériumnak, döntően azonos tartalommal. A táviratban megemlíti, hogy a szovjet televízióban cáfolták a moszkvai azerbajdzsán képviselői állításait az áldozatok és sebesültek létszámáról. Lásd MNL OL XIX–J–1–j–1990–77. doboz–00470/1990.

[102] Nem teljesen érthető a jelentés készítője, Birnbauer József gondolatmenete. A „grúz szindróma” nyilván az 1989. április 9-i tbiliszi eseményekre utal: a grúz fővárosban eredetileg az Abház Autonóm Szovjet Köztársaság Grúziától való elszakadásának kinyilvánítása (1989. március 15.) által kiváltott ellenzéki tüntetést szétverték a belügyi egységek és a szovjet katonai erők. A beavatkozás következtében 21 ember meghalt, közel háromszázan megsebesültek. A szovjet belügyi alakulatok erődemonstrációja egyáltalán nem vezetett az indulatok csillapításához, hanem sokkal inkább felerősítette Grúzia függetlenségi törekvéseit és a grúz–abház ellentétet.

[103] Akbar Hasemi Rafszandzsani (1934–2017): iráni politikus, 1989. augusztus 16-tól 1997. augusztus 3-ig az Iráni Iszlám Köztársaság elnöke.

[104] Sic!

[105] Jichák Sámir (1915–2012): Likud-párti izraeli politikus, 1983. október 10-től 1984. szeptember 13-ig, majd 1986. október 20-tól 1992. július 13-ig Izrael miniszterelnöke.

[106] 1989. december 20-án a Litván Kommunista Párt vilniusi kongresszusán a párt tagságának többsége az első titkár, Algirdas Brazauskas (1932–2010) vezetésével bejelentette kilépését a Szovjet Kommunista Pártból és az önálló Litván Kommunista Párt megalakítását. A párt tagságának körülbelül ötöde nem értett egyet ezzel a határozattal, és elhagyta a kongresszust.

[107] A szerző saját fordítása.

[108] Ez utóbbi kitétel a bal lapszélen tollal írt felkiáltójellel kijelölve.

[109] Abdulrahman Vezirov (1930–): 1988. május 21-től 1990. január 18-ig az Azerbajdzsán Kommunista Párt Központi Bizottságának első titkára.

[110] Hejdar Alijev (1923–2003): 1969. július 14-től 1982. december 3-ig az Azerbajdzsán Kommunista Párt Központi Bizottságának első titkára, 1982. november 24-től 1987. október 23-ig a Szovjetunió Minisztertanácsa elnökének első helyettese, 1987–1989 között nyugdíjas, 1990. január 20-án tért vissza a politikai életbe.

[111] Sic! Vagyis: Szovjetunió.

[112] Rafik Nisonov (1926–): üzbég származású szovjet politikus, 1988. január 12-től 1989. június 23-ig az Üzbég Kommunista Párt Központi Bizottságának első titkára, 1989. június 6-tól 1991. október 21-ig a Szovjetunió Legfelső Tanácsa Nemzetiségügyi Tanácsának elnöke.

[113] Jurij Nyikolajevics Afanaszjev (1934–2015): orosz történész, politikus, 1986–1991 között a Moszkvai Történelmi és Levéltári Főiskola rektora, 1989–1991 között a Szovjetunió népi küldötte, az 1989. június 7-én alakult ellenzéki Interregionális Küldötti Csoport tagja. 1990-ben kilépett az SZKP-ből, a Demokratikus Oroszország elnevezésű politikai platform egyik alapítója és társelnöke.

[114] Anatolij Alekszandrovics Szobcsak (1937–2000): orosz jogász, politikus, 1989–1991 között a Szovjetunió népi küldötte, 1989-től az Interregionális Küldötti Csoport tagja, 1990. május 23-tól 1991. június 26-ig a Leningrádi Városi Tanács elnöke, 1991. június 26-tól 1996. június 16-ig Szentpétervár polgármestere.

[115] Szergej Boriszovics Sztankevics (1954–): orosz történész, politológus, politikus, 1988–1989-ben a Moszkvai Népfrent egyik vezetője, 1989 áprilisától 1991 decemberéig a Szovjetunió népi küldötte, 1990–1992 között a Moszkvai Városi Tanács elnökének első helyettese.

[116] A földrengésre lásd a 7. számú dokumentumot!

[117] Györke Sándor (1932–2012): diplomata, rendkívüli és meghatalmazott nagykövet, 1989. május 30-tól 1992. áprilisig moszkvai nagykövet.

[118] Jeszenszky Géza (1941–): történész, diplomata, 1990. május 23-tól 1994. július 15-ig külügyminiszter, 1998–2002 között Magyarország washingtoni nagykövete.

[119] Sic! Helyesen: lezgek. A kaukázusi nyelvek északkeleti, ún. vajnah-dagesztáni csoportjába tartozó nyelv. A lezgek nagyobb része Dagesztánban, kisebb része Azerbajdzsánban él.

[120] Cahurok: a lezgekkel közeli rokonságban lévő népcsoport, nyelvük a kaukázusi nyelvek északkeleti csoportjába tartozik.

[121] A felsorolt etnikumok közül csak a tatárok tartoznak az azeriekkel egyazon nyelvcsaládba, a török nyelvcsaládba. A kurdok iráni, a lezgek és cahurok kaukázusi nyelvet beszélnek.

[122] Ez megfelel a valóságnak. Példának okáért míg az 1970. évi szovjet népszámlálás során 250 ezer lezg nemzetiségűt írtak össze az Azerbajdzsán SZSZK területén, az 1979. évi népszámláláskor már csak 57 ezret.

[123] 1936-ig a grúz főváros, Tbiliszi hivatalos neve.

[124] Joszif Visszarionovics Sztálin (1878–1953): 1922–1953 között a Szovjetunió legfőbb vezetője, 1922. április 3-tól 1953. március 5-ig az OKP, majd 1952-től az SZKP első titkára, 1941. május 6-tól 1953. március 5-ig a Szovjetunió Népbiztosai Tanácsának, majd Minisztertanácsának elnöke.

[125] Anasztasz Ivanovics Mikojan (1895–1978): örmény származású szovjet politikus, 1924–1926 között az OKP Észak-Kaukázusi Területi Pártbizottságának első titkára, 1937–1955 között a Szovjetunió Népbiztosainak Tanácsa, majd Minisztertanácsa elnökhelyettese.

[126] A forrásközlemény II. része várhatóan lapunk idei 3. számában jelenik meg.

Címkék:

[Hegyi-Karabah Autonóm Körzet](#) ^[6]

[Örmény Szovjet Szocialista Köztársaság](#) ^[7]

[Azerbajdzsán Szovjet Szocialista Köztársaság](#) ^[8]

[örmény–azeri etnikai konfliktus](#) ^[9]

[a Szovjetunió szétesése](#) ^[10]

[a gorbacsovi peresztrojka \(1985–1991\)](#) ^[11]

[magyar diplomácia](#) ^[12]

[rendszer váltás](#) ^[13]

Kiadás: 21. évfolyam (2021) 1. szám

Forrás webcím: <https://www.archivnet.hu/ormenyek-es-azeriek-a-magyar-diplomaciai-iratokban-1985-1991-i-resz-titkos-jelentesek-a-karabahi>

Hivatkozások

[1] <https://www.archivnet.hu/ormenyek-es-azeriek-a-magyar-diplomaciai-iratokban-1985-1991-i-resz-titkos-jelentesek-a-karabahi>

[2] https://www.archivnet.hu/sites/default/files/u364/1.sz_2.jpg

[3] https://www.archivnet.hu/sites/default/files/u364/2.sz_0.jpg

[4] <https://archivum.mtva.hu/photobank/item/MTI-FOTO-V3I5L1J4UIBaMVhOUjdMSVJTUWZ4QT09>

[5] <https://www.golosarmenii.am/article/17019/chardaxlu-pervyj-isxod--25-let-spustya>

[6] <https://www.archivnet.hu/cimkek/hegyi-karabah-autonom-korzet>

[7] <https://www.archivnet.hu/cimkek/ormeny-szovjet-szocialista-koztarsasag>

[8] <https://www.archivnet.hu/cimkek/azerbajdzsan-szovjet-szocialista-koztarsasag>

[9] <https://www.archivnet.hu/cimkek/ormeny-azeri-etnikai-konfliktus>

[10] <https://www.archivnet.hu/cimkek/a-szovjetunio-szetesese>

[11] <https://www.archivnet.hu/cimkek/a-gorbacsovi-peresztrojka-1985-1991>

[12] <https://www.archivnet.hu/cimkek/magyar-diplomacia>

[13] <https://www.archivnet.hu/cimkek/rendszervaltás>